

Ürgüp Kiliseleri

The Churches of Ürgüp

M. Sacit PEKAK*

Öz

Orta Çağ'ın güçlü uygarlıklarından biri olan Bizans İmparatorluğu (Doğu Roma İmparatorluğu)'nun önemli dini merkezlerinden biri de Kappadokia'dır. Günümüzde başta Nevşehir olmak üzere, Kayseri, Aksaray ve Niğde, Kappadokia bölgesindeki Hıristiyan kilise/manastırlarını barındıran şehirlerdir. Bu bölgede, Bizans İmparatorluğu ile başlayan Hıristiyanlık, Anadolu'nun Selçuklular tarafından alınmasıyla sona ermemiş; Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de devam etmiştir. Gerek Orta Çağ'da, gerek Osmanlı döneminde yaşayan gayrimüslimlerin inşa ettiği dini yapıların bazıları bilimsel açıdan ele alınmış, incelenmiş ve yayınlanmıştır. Ancak özellikle de fetihten sonra bölgede, Osmanlı yönetiminde yaşayan gayrimüslim vatandaşların eserleri günümüze kadar yeterince araştırılmamıştır.

Bu yazıda, Kappadokia'nın önemli yerleşimlerinden biri olan Ürgüp'te bulunan (H. Prokopios/Prokopi) ve bu güne kadar yayınlanmayan dört kayaya oyma, günümüze gelememiş iki taş kilise ele alınacaktır. Ayrıca, 18. veya 19. yüzyılda Ürgüp'te yaşamış Rus asıllı "Kutsal Bir Kişi" (Osios Ioannis Rossos) ve ona ithaf edilen kilise hakkında kısa bilgi verilecektir.

Anahtar sözcükler: Ürgüp, hıristiyanlık, osmanlı dönemi, kilise, osios ioannis rossos.

Abstract

Cappadocia was one of the most crucial religious centres of Byzantine (East Roman) Empire, which was among the most powerful civilizations of the Middle Ages. Nevşehir being the prominent, Kayseri, Aksaray and Niğde were the cities of the region of Cappadocia, where the Christian churches and monasteries were situated. The Christianity in the region did not come to an end with the capture of it by the Seljuks, but it still carried on in the periods of the Emirates and the Ottoman Empire. Some of the religious structures constructed both in the Middle Ages by the Christians and in the Ottoman regimen by the non-Muslim minorities were scientifically surveyed and published. However, the religious monuments of these minorities in the region, especially the ones constructed just after the Conquest, have not been sufficiently regarded and analyzed to our day.

In this present study, four rock-cut and two built churches, situated at one of the most important settlements of Cappadocia, Ürgüp (H. Prokopios/Prokopi) are examined. Besides, a little information is also meant to be given about a Russian 'Holy Person', Osios Ioannis Rossos.

Keywords: Ürgüp, christianity, the ottoman period, church, osios ioannis rossos.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, sacit@hacettepe.edu.tr

Giriş

Kappadokia Bölgesi ilginç doğal oluşumu ve zengin tarihi geçmişi ile dünyanın en önemli kültürel değerlerinden biridir. Bu nedenle UNESCO, 6 Aralık 1985 yılında bölgeyi “Dünya Doğal ve Kültürel Miras Listesine” almış; bölge, kültürel ve doğal miras olarak tanınmış; 1986 yılında, Türkiye Cumhuriyeti tarafından Ulusal Park ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Kappadokia'nın sınırları tarih içinde birçok kez değişmiş ise de günümüzde Nevşehir, Aksaray, Kayseri ve Niğde'yi içine alan bölge “Çekirdek Kappadokia” olarak bilinmektedir.

Resim 1: Kappadokia Haritası

doğuda Armenia, kuzeybatıda Galatia, kuzeyde Pontos, güneyde Kilikia bölgeleri ile çevrelenmekteydi. M.Ö. 1. yüzyılda yaşayan coğrafyacı Strabon'a göre Kappadokia bölgesinin boyutları Pontos'dan (Karadeniz) Tauros'a (Toros Dağları) kadar 332 km., Lykaonya'dan Fırat Nehri'ne kadar 552 km. idi. Bu sınırlar günümüzde, Kırşehir, Nevşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri ve Malatya'nın tümünü, Ankara'nın doğusu, Yozgat ve Sivas'ın güneyini, Adana'nın kuzeyini içine alan geniş bir alanı içine almaktadır. Aynı yazar, Kayseri yöresini anlattığı bölümde, Kappadokia'da hiç kereste bulunmazken, Argaios'un (Erciyes) tüm çevresinin ormanlarla kaplı olduğundan, dolayısıyla buralarda kolaylıkla kerestecilik yapılabildiğinden bahsetmektedir. Kappadokia'nın en önemli akarsuyu Hititliler'in Maraşşantiya olarak adlandırdıkları Halys (Kızılırmak) ve onun kollarından biri olan Kappadoks Çayı'dır (Delice Irmak). Hemen hemen tüm antik dönem yazarları Kappadokia'da yaşayan halkların Suriye kökenli olduklarını öne sürmüşlerdir. “Kappadokia” adının hangi eski dilden olduğu ve hangi anlama geldiği hakkında başlıca iki görüş öne sürülmektedir: Genellikle kabul edilen görüşe göre kelime, Eski Persçe'deki “Katpatuka”nın Yunancalaştırılmış şeklidir. Günümüz İran'ının Behistan bölgesinde bulunan ve kayaya Persçe, Akadça ve Elamca olarak üç dilde yazılmış çivi yazıtta (Bistun Anıtı), Pers kralı I. Darius'a (M.Ö. 522-586) bağlı bölgeler arasında “Katpatuka” adında bir diyarın adı da geçmektedir. Bilim adamları kelimenin “Tukha/Dukha Ülkesi” veya “Güzel Atlar Ülkesi” anlamına gelebileceğini öne sürmektedirler. Bu dönemlerde Kappadokia bölgesini de egemenlikleri altına alan Mesopotamialı ve İranlı yöneticilerin, vergi olarak buralarda üretilen at ve katırları da talep etmeleri, bölgenin böyle anılmasını anlamlı kılmaktadır. İkinci görüş, M.S. 1. yüzyılda yaşayan doğa tarihçisi Plinius'un yazdıklarına dayanmaktadır: Plinius'a göre, Anadolu Platosu'na hayat veren Kızılırmak'ı besleyen kollardan biri olan Delice Irmak aynı zamanda bölgeye de adını vermiştir.

Büyük Kappadokia ise tarihin eski dönemlerinde, doğuda Fırat nehri (Euphrates), batıda Tuz gölünün (Tatta Limne) doğu sınırı, kuzeyde Karadeniz (Pontos) sıra dağlarının güney yamaçları, güneyde Toroslar'ın (Tauros) kuzey yamaçlarına kadar uzanan, neredeyse Anadolu yaylasının tümünü içeren geniş bir bölgedir. Bölgenin Karadeniz'e kadar uzanan kuzeydoğusu ise ‘Kappadokia Pontica’ olarak adlandırılmaktadır.

Yüzyıllar içinde Kappadokia'nın sınırları defalarca değişmiştir; bölge, İlkçağ'da, güneydoğuda Kommegene,

Kappadokia kelimesi Türkçe yayınlarda ‘Kapadokya’, ‘Kappadokia’ gibi farklı biçimlerde yazılmaktadır. Bu metinde kelimenin Yunancasının (Καππαδοκία) tam çeviri-yazımı olan ‘Kappadokia’ benimsenmiştir.

Büyük Roma İmparatorluğu’nun 395 yılında Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasından sonra, bölge Bizans İmparatorluğu olarak da adlandırılan Doğu Roma’nın egemenlik alanına girmiştir. Anadolu Selçuklularının bölgeye gelişine kadar yaklaşık yedi yüz yıl boyunca Bizans egemenliğinde kalan bölgede çok sayıda kayaya oyma ve kagir kilise/manastır inşa edilmiştir¹. Bölgedeki imar faaliyetleri Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde de devam etmiştir².

Osmanlı Dönemi

Beyliklerin sağlamaya çalıştığı Anadolu birliğini, ilerleyen yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu sağlar. Kappadokia bölgesindeki Osmanlı varlığı 1398’de I. Bayezid’in Konya, Aksaray, Niğde ve Ürgüp’ü ele geçirmesiyle başlar; ancak 1402 yılındaki Ankara savaşından sonra Karamanoğulları bölgeye tekrar egemen olur. Bir süre Karamanoğulları ve Dulkadiroğulları arasında el değiştiren bölge, 1483 yılında II. Bayezid tarafından Osmanlı yönetimine girer. Beylikler arasında sık sık el değiştiren Kayseri ve çevresi, artık Osmanlı’nın bir idari birimi olan Karaman eyaleti sınırları içindedir. 14. yüzyılda Karamanoğulları Beyliği’nin sınırları içinde yer alan bu topraklarda ‘Karamanlıca’ yani Yunan harfleriyle Türkçe konuşan Ortodoks Rumların dili, 11.yüzyıldan itibaren bir arada yaşamının doğal sonucu olarak meydana gelir. Bölgede yaşayan Ermeniler de Rumlar gibi Türkçe konuşmaya başlar. İlk kez 1437 tarihli bir Latin belgesinde geçen ‘Karamanlıca’, 16. yüzyıldan itibaren sık kullanılır. 1584 yılında Karamanlıca basılan ilk kitap Ortodoks İnançının Apologiası’nı, fetihten sonra İstanbul’un ilk patriği Gennadios Skholarios kaleme almıştır. Daha sonra 1924 yılındaki Büyük Mübadele’ye kadar Rum halkın büyük çoğunluğu Karamanlıca konuşmaya devam eder. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde, Kappadokia’da, Yunanca, Ortodoksların Yunan milliyetçiliğini benimsemeleri için önemli bir araç haline gelir. Ürgüplü Rumlar, kendi kasabalarında okullar olduğu halde, çocuklarını, daha iyi Yunanca öğrenebilecekleri Mustafapaşa (Sinassos) kasabasına gönderirler.

Kappadokia bölgesindeki Hıristiyanlar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Müslüman halkla birlikte yaşamış, özgürce ibadetlerini yerine getirebilmişlerdir. Özellikle 15. yüzyılın sonlarında bölgede yaşayan farklı etnik ve dini kökenli halklar arasında ciddi boyutlarda bir kaynaşma gerçekleşir.

Kappadokia’nın İstanbul’la olan sıkı bağları, II. Mehmet’in iskan politikalarına dayanır. Fatih döneminde, İstanbul Yedikule’ye Karamanlılar, Aksaray’a Aksaraylılar, Çatalca-Nakkaş köye, Muşkaralılar (Nevşehir), Kalafatyeri’ne Sinassoslular göç ederler. Osmanlı ticaret sisteminin belkemiği olan lonca sistemi sayesinde, Kappadokialı göçmenler, İstanbul’un birçok bölgesinde adeta birer koloni kurarlar. İlerleyen yüzyıllarda yarı göçebe bir düzen kuran Kappadokialılar, kurdukları dernekler aracılığıyla, kasabalarının kalkınmasına büyük katkı sağlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu

1 Bizans İmparatorluğu döneminde inşa edilen kiliseler hakkında pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bunların geniş bir kataloğu ve eserler hakkındaki yayınlar için bkz. Hild ve Restle 1984; Thierry, 2002. Kiliselerdeki duvar resimleri için bkz. Restle, 1967; Rodley, 1985.

2 Bu çalışmanın amacı, günümüzde Ürgüp olarak bilinen yerleşimdeki, Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilen ve daha önce yayınlanmamış bazı kiliseleri tanıtmak olduğu için, Osmanlı öncesi eserlere yer verilmemiştir. Osmanlı ve önceki dönemlere ait eserleri ele alan ve geniş kaynakça veren bir yayın için bkz. Sözen (Ed.), 1988.

döneminde, Rumlar, İstanbul Patrikhanesi'ne bağlı oldukları ve özellikle, imparatorluğun son döneminde İzmir (Smyrna), Atina gibi merkezlerdeki Rumlarla olan sıkı bağlar nedeniyle dinlerini ve kültürlerini koruyabilmişlerdir. Öte yandan, Pontos (Karadeniz) gibi kendi içine kapalı bölgelerin tersine, Kappadokialılar, diğer bölgelerden daha fazla Müslümanlarla iç içe yaşadıkları için Türkçe konuşmaya başlamışlardır.

1522-1584 yılları arasında kaydedilen toprak vergi yazım defterlerinden, Ürgüp ve çevresindeki yerleşmelerde, yerleşik düzene geçen Oğuzlar'da, 'Gebran' denilen, gayrimüslim reaya ve yarı göçebe (yaylak-kışlak) Türkmen oymaklarından oluşan bir toplum yapısı saptanabilir. 18. yüzyıl başlarına kadar, üç gruptan oluşan bu iskan durumu devam etmiştir.

Ancak, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa döneminde, Muşkara'nın gelişmesiyle, bölgenin iskan durumu ve etnik yapısı değişir. Günümüzde, Ürgüp'ün bağlı olduğu Nevşehir 18. yüzyılın başına kadar on sekiz hanelik bir köy yeridir. Ürgüp, Selçuklular devrinde önemli bir yerleşim olduğu halde, buraya çok yakın olan Nevşehir tarihi kaynaklarda geçmemektedir. Lale Devri'nin (1703-1730) ünlü sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın, doğduğu bu yeri ihya etmesiyle yerleşim, varlığını duyurmaya başlar. Karamanoğulları döneminden kalma kale onarılarak güvenlik sağlar. İbrahim Paşa, Burnu İncelu aşiretinden 800 hanelik halkı Nevşehir'de iskan ettirmiş, böylece yerleşimin nüfusu artmıştır. Ürgüp kadısı, Muşkara'ya gönderilir ve yerleşimin adı Nevşehir olarak değişir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, Nevşehir idari olarak 5. dereceden 6. dereceye yükseltilerek Ürgüp'ten üstün bir duruma geçer.

Osmanlı döneminin eserleri de bu iki yerleşim arasında değişen önem sırasını yansıtır. 'Lale Devri'ne adını veren Ürgüplü tarihçi Ahmet Refik Altınay'ın sunduğu bilgilere göre bu dönemde, Nevşehir yoğun bir yapı etkinliğine sahne olurken, Ürgüp'te yalnızca on çeşme yapılır. Nedim gibi saray şairlerinin kaleme aldığı, gene İstanbullu ünlü hattatların yazdığı Ürgüp çeşmelerinin taşları İstanbul'dan getirilir. Çeşmelerle süslenen sokaklar arasında Aşağı Pazar Yeri, Hükümet Konağı Önü ve Gez Mahallesi, Musa Efendi Mahallesi, Yolnak/Yunak Mahallesi, Dere Aşağı Mahallesi, Bedreddin Mahallesi, Temenni Mahallesi, Esad Ağa Mahallesi, Davud Ağa Mahallesi yer alır.

Nevşehir'de ise Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı sekiz çeşmenin yanı sıra han, hamam, cami, konak gibi bir kenti kalkındıracak her tür sivil, dini, ticari yapı inşa edilir. 1718-1726 yılları arasında tamamlanan Damat İbrahim Paşa külliyesi şehrin gelişimini hızlandırır. Külliye, Lale Devri'nin değişen beğeni anlayışının Kappadokia'ya bir yansımasıdır. Külliye, genel hatlarıyla klasik Osmanlı mimarisinin bir devamı olarak görülmekle birlikte, cami Barok mimari özellikleri hatırlatan bazı yenilikler sergilemektedir. Camide görülen yenilikler, Osmanlı mimarisinde Batılılaşma yolundaki değişimlerin Lale Devri'nde başladığını göstermektedir. Bu yenilikler, belki de başkentin tutuculuğu nedeniyle İstanbul'da, dini yapılarda uygulanamayıp, Anadolu'da yeni geliştirilen bir kent olan Nevşehir'de uygulanmış olmalıdır.

II. Mahmud döneminde yüzbaşı rütbesiyle Osmanlı ordusunda görev yapan, 1870 Alman-Fransız savaşının tanınmış kumandanı Prusyalı von Moltke 1838'de ziyaret ettiği Nevşehir'i doğal güzellikleri ve '...incecik minareli güzel bir cami' olarak tanımladığı külliyesi ile tanıtmıştır³.

Damat İbrahim Paşa, her türlü yeniliğe açık kişiliğiyle, gayrimüslimlerin imar etkinliklerine de imkan tanımıştır. Kappadokialı Rumlarla yakın ilişkileri nedeniyle "Kappadokialı Rumların koruyucusu" olarak tanınır. Bu yakınlığın en önemli sonucu, 1720'lerde Damat İbrahim Paşa ile

3 Von Moltke, 1969. Ayrıca sözü edilen eser ile kşl. Karatay, 2007.

Mustafapaşalı bir hayyar tüccarı ve sonraki yıllarda İstanbul patriği olan Kayseri Metropolitisi Yermia ile olan yakın ilişkileri sayesinde Kappadokia'da '1000 yeni kilisenin' inşa edilmesine izin veren bir ferman çıkarılmasıdır. Şüphesiz bu sayı kiliselerin çok sayıda olduğunu vurgulamak için abartılmıştır.

Lale Devri'nin, 1730 yılında, Patrona Halil İsyanı'yla sona ermesinin ekonomik ve siyasi pek çok nedeninden başka, halkın, Damat İbrahim Paşa'nın, Nevşehirli ve Ürgüplü akraba ve yakınlarını sarayda çeşitli mevkilere yerleştirmesinden rahatsız olması da vardır. Yani Kappadokialıların başkentle kurduğu ticari bağın yanı sıra doğrudan sarayla kurulan ilişkiler de Osmanlı dönemi boyunca devam etmiştir.

Özellikle 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda, Hıristiyan geçmişlerini/geleneklerini koruyabilen topluluklar, 1789 Fransız Burjuva Devrimi'nden sonra değişmekte olan dünya düzeninin etkisiyle, ama aynı zamanda Fransa, İngiltere, Amerika ve Rusya devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na yaptıkları baskılarla, ekonomik açıdan güçlenirler. Bu güç sayesinde, Anadolu'nun bütün bölgelerinde olduğu gibi Kappadokia bölgesinde de çok sayıda ve büyük boyutlarda yeni ibadet yapıları, okullar, konaklar, hanlar inşa edilir. Bölgedeki Germir (Kermira), Derinkuyu (Malakopia), Gülşehir (Zorapasos), Güzelyurt (Gelveri), Mustafapaşa (Sinassos) ve Ürgüp (Prokopi) gibi yerleşimlerdeki 19. yüzyılda inşa edilen çok sayıdaki yapı bu oluşumun en önemli tanıklarındır. Osmanlı idaresi altında yaşayan gayrimüslimlerin, tarih, demografik yapı, sosyoloji, ekonomi açısından araştırılmasına karşın, özellikle, 1840'lardan sonra Anadolu'nun hemen her bölgesinde inşa edilen çok sayıda kilise ve manastırları bölgede tanınmamaktadır. Kayaya oyma kiliseleriyle tanınan Kappadokia dahil, hiçbir bölgede, son dönemlerin dini yapıları ne yeterince incelenmiştir ne de halk tarafından bilinmektedir. Anıtsal boyutlardaki yapılar kazanılan siyasi hakların ve zenginleşmenin bir simgesi olarak kasabaların meydanlarını doldururlar. Belki ihtiyaç bile olmadan, içine yüzlerce kişiyi alabilecek büyüklükteki bu yapılar mütevazı kasabaların prestij kaynaklarıdır. Ne yazık ki bu güne kadar bilimsel olarak yeterince incelenmeyen bu döneme ait yapıların sayısının yüzlerle ifade edilmesi mümkündür⁴.

Gayrimüslimler, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun kazandırdığı ekonomik, siyasi ve toplumsal hakları en iyi biçimde değerlendirirler. Ürgüp, Rumların giderek artan refah seviyesine tanıklık etmiş bir kasabadır. 19. yüzyıldan önce, yalnız toprağın bereketiyle ilgili değil, ulaşım, vergi gibi sorunlar nedeniyle de tarım geri planda kalırken, Ürgüplü Rumlar çevredeki diğer Rum kasabaları gibi ticarete yönelirler. İlerleyen yüzyıllar içinde, asıl geçim kaynağı ticaret olur. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Kappadokialı Ortodoksların toplumsal dönüşümünde, İstanbul gibi ticaret merkezlerine göç edenlerin büyük etkisi vardır⁵. Bu yüzyılda, başkentle olan sıkı ilişkiler, kasabanın çehresine ve sosyal yaşamına doğrudan yansımıştır. Kamu ve konut mimarisinde, giyimde, eğitimde Batılı biçimler benimsenir. Mübadillerin anlattıklarına göre, Ürgüp'te, 19. yüzyıl sonunda, dört kilise, bir erkek, bir kız ve bir anaokulu ile bir kütüphane ve "leshî" denilen bir okuma salonu bulunur. Ürgüp'teki bu canlılık, göçler nedeniyle nüfusun azalması sonucu 20. yüzyılda geriler. Örneğin, 1914'te kütüphane dağılır, yapım etkinliklerinde önemli miktarda maddi destek sağlayan esnaf birliklerinin sayısı azalır.

4 Osmanlı döneminde yaşayan gayrimüslimlerin imar faaliyetleri, sosyal, ekonomik ve hukuki durumları hakkında geniş bir kaynakçayı da içeren bir yayın için bkz. Pekak, 1998.

5 Kappadokia Bölgesi'ndeki Osmanlı dönemi Hıristiyan dini yapıları için bkz. Pekak, 2010; Pekak, 2009, s. 249-277; Pekak, 2009, s. 163-186; Pekak, 2009, s. 335-341; Pekak, 2008, s. 199-217; Pekak, 2005, s. 245-276; Yenişehirlioğlu, Pekak ve Cengizkan, 2004, s. 231-253; Pekak, 2002, s. 129-133; Pekak, 1999, s. 125-155 (Suavi Aydın ile birlikte); Pekak, 1998, s. 75-90; Pekak, 1994, s. 177-216; Pekak, 1993, s. 123-160.

Dönemin resmi belgeleri de, adım adım kazanılan hakların toplum yaşamına nasıl doğrudan yansındığını gösterir niteliktedir. Örneğin, Ürgüp'te yok olmuş Aziz Basileios Kilisesi'nin onarımı için II. Mahmut bir ferman çıkarır. Fermanda, onarım sırasında kiliseye ek yapılmaması şartı koşulmuştur (Temmuz-1833). Ürgüplü Rumlar, Kayseri Metropoliti Paisios'a, Osmanlı ileri gelenlerinin kiliseyi kontrol etmek istediklerini şikayet ederler. Şikayetin Patrik aracılığıyla II. Mahmut'a iletilmesi üzerine, II. Mahmut Aziz Basileios Kilisesi'yle ilgili ikinci bir ferman çıkarır. Fermanda, Türklerden, Hıristiyanların kilise konularına karışmamaları ve müdahale etmemeleri istenir (Şubat-1834). Bir başka dikkat çekici örnek, I. Mecit'in, Kayseri Metropoliti Paisios'a gönderdiği beratta, Hıristiyanları yortularda kiliselere çağırarak için, Ürgüp'teki Aziz Basileios ve Aziz Georgios kiliselerinde 'tahta çana' (nakus) vurmalarına izin verildiği yazılıdır (Şubat-1842). I. Dünya Savaşı sonrasında, 1923 yılında Lozan Antlaşması ile birlikte Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaşayan Rumlar gibi Kappadokia bölgesinde yaşayanlar da doğdukları yerlerden Yunanistan'a göç ettirilmiş, Yunanistan'ın farklı bölge ve şehirlerinde yaşayan Türkler ise Rumların terk ettiği yerlere yerleştirilmişlerdir. Ürgüplü Rumlar, önce Yunanistan'da Eviya'ya, sonra, günümüzde de yaşadıkları Nea Prokopi'ye yerleşirler. Burada, önce Eviya'da Osios Ioannis Rossos için bir kilise inşa ettirir; 1924 yılında ise Osios Ioannis Rossos'un naaşı Eviya'dan Nea Prokopi'ye nakledilir. Nea Prokopi'de Konstantin ve Helena Kilisesi'ne yerleştirilir. Nea Prokopi'deki Osios Ioannis Rossos Kilisesi, ancak 1951 yılında tamamlanır. Hosios'un naaşı, günümüzde de buradadır. Osios Ioannis Rossos için harcanan çabalar, Ürgüplü Rumların inanç ve adetlerine ne kadar bağlı olduklarını ve yüzyıllar boyu kimliklerini hangi koşullarda koruduklarını göstermesi bakımından önemli bir örnektir⁶.

Resim 2: Nevşehir il haritası

Ürgüp

Nevşehir'in 20 km. doğusundaki Ürgüp, Kappadokia'nın kültür tarihi içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Tarihi içinde birçok isimle anılan yerleşim, Ortaçağ'da Aziz Prokopios/Prokopion; Selçuklular ve Beylikler döneminde Brügüp, Başhisar; Osmanlılar döneminde Burgut Kalesi; Cumhuriyetle birlikte Ürgüp olarak adlandırılmıştır. Bazı seyyah ve bilim adamlarınca, Antik dönem kaynaklarında adı geçen 'Osiana' ile eşleştirilmek istenmişse de son çalışmalarla Osiana'nın Aksaray'a bağlı Ortahisar kasabası yakınlarında olduğu saptanmıştır⁷.

Ürgüp ve yakın civarındaki en eski yerleşime ait bulgular, İngiliz araştırmacıların ortaya çıkardığı, Damsa Çayı (Tomissos) yakınlarındaki Avla Dağı eteklerinde ele geçen Paleolitik dönem obsidyen aletlerdir.

⁶ Bu bölümde verilen bilgiler ve kaynakça için bkz. Sözen (Ed.) 1988, s. 396-480.

⁷ Ortaçağ'da Aksaray'da sosyal ve dini yaşam için ayrıca bkz. Pekak, 2002, s. 383-396.

Ürgüp'ün Ortaçağ öncesi ve sırasındaki varlığına ilişkin tarihi bilgiler oldukça kısıtlıdır. Ürgüp hakkındaki en erken tarihi bilgi 451 yılında Kadıköy'de (Khalkedon) toplanan dini konsilin belgelerinden edinilir. Kayıtlarda Ürgüp, Aziz Prokopios "memoroyulaç twv Procopyou" adıyla anılmaktadır.

Ürgüp, 10. yüzyılda Kayseri'ye bağlı bir piskoposluktur. Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde de pek tanınmayan yerleşim hakkında ayrıntılı bilgiler 18. yüzyılda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın vezirliği dönemi ile 19. yüzyılda çoğalmaktadır. Ancak, bu güne kadar bu dönemler hakkında da ayrıntılı bilimsel eserler yayınlanmamıştır⁸.

Seyahatnameler-Bilimsel Yayınlarda Ürgüp

Kappadokia bölgesi ve buradaki eserlerin tüm dünya tarafından tanınması ancak 18. yüzyılda gerçekleşmiştir. Fransa kralı adına Akdeniz ülkelerinde geziler yapan Paul Lucas, 1704-1706 yılları arasında Anadolu'yu ve Kappadokia'yı da gezmiş, 1714 yılında basılan iki ciltlik kitabında, 'Kızılırmak yakınlarında 20 binden fazla piramit biçimli evler' gördüğünü, bunların 'kukuletalı rahipler' veya 'kucağında Çocuk İsa'yı tutan Meryem Ana' heykelleri olduğunu yazmış ve gördüklerini gravürlerle tanıtmıştır (1714, s. 167-180). Seyyah, 7 Ekim 1705 tarihinde Kayseri'ye Ürgüp ve İncesu üzerinden gelmiştir. İngiliz Coğrafya Derneği üyesi William John Hamilton bölgede yaptığı gezilerde, gördüğü yerleşimlerdeki Rum ve Ermeni azınlıklarla da çok ilgilenmiştir. Seyyah, Kayseri'nin Gesi köyü yakınlarında gördüğü güvercinlikler ile Ürgüp'te gördüklerini karşılaştırmıştır (1842). Anadolu'da 1839 yılında, *Royal Geographical Society* ve *Society for Promoting Christian Knowledge to the Christian in Chaldea* adına geziler yapan William Francis Ainsworth, Ürgüp ve civarında gördüklerini aktarmıştır (1842). 1862 ve 1882 yıllarında Ürgüp'te olan Fransız gezgin Charles Texier, özellikle Kappadokia'daki yerleşim yerleri ve yaşam biçimlerine ilişkin gözlemlerini gravürleriyle belgelemiştir. Texier, İncesu'dan Ürgüp'e yaptığı yolculuğu ve Ürgüp'teki gözlemlerini ayrıntıyla anlatmış, şehrin genel görüntüsünü yansıtan iki ve yerleşimdeki Dikilitaş mezar anıtına ait iki gravür yayınlamıştır:

"... Derin yarıklarla çizgiler yapan bu araziye Ürgüp adı verilir. Tabiat, bir gezgine burası kadar ilginç bir manzara sergilememiştir. Bu vadilere kendi adını vermiş olan küçük şehri bile sünger taşından büyük bir tabakanın dikine yamaçları arasına gömmüş ve orada bulunan herhangi bir insan grubunun en gerekli ihtiyacı olan su ve yeşillikten yoksun bırakmıştır. Fakat kolay elde edilmiş her tür malzemenin varlığı, bu yoksunluğu bir açıdan azalttığındandır ki bu küçük kasaba, Kappadokia'nın diğer yerlerinin tersine, gelişmiş bir görüntü ortaya koyar ... çünkü şehir, her tarafa uzanmış olan çok büyük bir mezarlık yerini işgal etmiştir. Kendi ihtiyaçlarına uygun evler yapmayı isteyen halkı, eski mezarlara el atarak bunların yüzlerini, yani sokağa gelen cephelerini yıkmışlar ve yerine başka tür lüsünü yapılarak bu şekilde yarısı yer altında ve yarısı yerin dışarısında evler meydana getirmişlerdir. Bunların aralarında rasgele meydana gelen sokaklarda, kar gibi beyaz birçok koni şeklinde taşlar yükselir... (bu konilerin) Bunlar genellikle düzgün şekildedir; şehrin içindekilerin hemen hepsine el ve taşçı kalemi değmiştir. Bazıları, dört yüzeyle piramit şeklinde oyulmuştur. Zannedildiğine göre, buradaki hazır yerlere birkaç aile girdikten sonra, bazı binalar da yapılmış ve bir Beyin gayretiyle gittikçe gelişmiştir.

⁸ Ürgüp tarihi ve Ürgüp hakkındaki yayınlar için bkz. Hild ve Restle 1981, s. 263; Balta (Ed.), 2004; İşçen, 2011; Pekin, 2014, s. 201-211.

Beyin şatosunun harabesi hala şehrin üst tarafında görülür ...Gerçekte Ürgüp'e civar olan yaylalarda, hayvanlar için otlaklar olduğu gibi ekincilere de iyi bir hasat sağlayacak, bahçecilere taze ve kuru meyve yetiştirmeye uygun, her tür ürün verecek arazi vardır. Ürgüp'ün kuru meyveleri, Kayseri'ye oradan İstanbul' gider...

Şehrin içindeki mezarlardan en önemlisi, dağa oyulmuş ve dıştan iki kat üzerine kemerler yapılmış üç kapılı bir yerdir. Sütun şeklinde ayaklar üzerine gelen çıkıntısı tamamen Bizans tarzını gösterir ...Kayalara oyulmuş diğer eserler bu mezar kadar önemli değildir; bazıları oldukça korunmuş halde kalmış resim ve nakışlar vardır. Burada Rumların inzivaya çekilenlerinin yerleriyle, doğrudan doğruya Kappadokia metropolitiğine bağlı manastır vardır...

Ürgüp şehrine gelince, eski mesafe çizelgelerine ve haritalarına göre, bu yer Osiana adındaki, eskiden çok da meşhur olmayan bir şehir yeriyile uygun düşmektedir. Piskopos Kyrillos'un bölgeyi gösteren ve 1812'de basılan haritasının orijinali yoktur. Paşalık-Konya adıyla bilinen harita dönem için çok önemlidir... Ürgüp şehri, büyük bir vadinin batı tarafı girişinde kurulmuştur. Düzensiz bir şekilde kurulmuşsa da ortasında bazı doğru yollar ve düzeltilmiş geniş meydanlar ve şehre hakim düz bir noktada, tek minareli ufak bir cami vardır.

Evlerin zemin katının üstünde, yalnız bir kattan ibarettir; fakat hepsinde, ambar olarak kullanılan eski bir veya birkaç mağara bulunur. Burada kireç çok az olduğundan, bütün binalar beyaz sünger taşından yapılmıştır ve sıvaları balçıktandır. Damları da toprak olduğu için, kış mevsiminin birkaç ayında yağmur ve kar yağın böyle bir şehir için hiç uygun olmayan bu tarzın kabulü, yakacak bulunmamasından ve o halde tuğla ve kiremit üretmenin mümkün olmamasından ileri gelmiştir. Binaların çatı vb. ahşap kısmı da güneyden büyük masraflarla getirilen ince ve zayıf çam kerestesidir...

Ürgüp şehrindeki binalar, her türlü mimari süslemeden yoksundur. Evlerin içleri de dışları gibi hiçbir süse sahip değildir. Bu ova halkının hepsi, güçleri yettiği ölçüde kıyafetlerini süsledikleri halde, Müslüman veya Hıristiyan olsun Asyalıların genel olarak sevdikleri bu konuda Ürgüplüler bir istisna oluşturur. Bu yerlerin iç karartıcı görüntüsünün bura sakinlerinin üzerinde etkili olduğu açıktır. Buradan daha önemsiz köylerdeki hareketlilik de çarşılarda yoktur. Ürgüp'ün böyle tenha ve ıssız olması, şehirde **at bulunmadığına** dayandırılmalıdır.

Bütün Kappadokia şehirlerinde olduğu gibi burada da halk, üç kesime ayrılır. Nüfus bakımından az olan Müslüman kesim, Kale denilen yüksek noktanın etrafında oturur. Ortaçağ çağda şehri koruyan asıl hisar ise burası değildir. O, kuzey tarafındaki yüksek bir dağın tepesindedir ve Romalılar dönemine aittir.

Ermeniler, şehrin kuzey taraf mahallesindedirler. Bunlar, nüfus bakımından Türklerden çoktur ve onlarla ilişkileri iyidir. Kiliseleri pek gösterişli değildir. Ürgüp'e geldiğim sırada, Ermeniler Rum tarzında bir kilise kurma hazırlığı içindeydiler.

Ürgüp halkının hepsi çiftçiler; buğday, meyve, biraz da tütün yetiştirirler. Sürülerinden çıkan yapağı, kadınları işlerler; pamuktan da kumaş dokurlar.

Nüfusun çoğunluğunu Rumlar oluştururlar; buradakilerin karakteri, İzmir ve Batı Anadolu kıyısı Rumlarınkinden büsbütün başkadır. Bunların hiçbiri Rumca bilmez; papazları bile bu dili, ancak dini törenlerinde kullanırlar. Bu halkın Ermeni ırkı ile çok karışmış olduğunu, hatta onları Yunan dinine sadık kalmış ve bozuk inançlarıyla hiç bir araya gelmemiş kökten Ermeni gibi düşünüyorum. Yunan dini birliğinin gayretleri ile yapılmış kilise dikdörtgen biçiminde ve kemerleri destekleyen kemeraltı

sütunlarıyla çevrelenmiş bir durumdadır ... fakat bu ülkelerde yapı sanatı Türklerde olsun Hıristiyanlarda olsun, işitilmemiş bir düzeye inmiştir; milli denebilecek bir sanattan en ufak bir iz kalmamıştır...

...Ürgüp'teki mezar mağaraları, defin tarzının tek örneğidir. Bunlar, dağ içine oyulmuş lahitlerdir. Bunlarda ne ölülerin külünün konulduğu küpler, ne de cesedin yatırılmasına ait yatak yeri vardır... Ürgüp mezarlarını Likya'nın bilinen putperest mezarlarından ayıran bu fark, onların Hıristiyan mezarlarının asıl durumuna işaret eder. Diğer taraftan, bu eserlerin en önemlilerinde de Hıristiyanlık işareti, çoğunlukla açık olarak bulunur ...

Ürgüp'te veya yakınında volkanik tepelerin birine, altı metre uzunluğunda ve eni üç metre genişliğinde bir mağara oyulmuş ve duvarlarının uzunluğuna doğru, üç sedir yapılmıştır. Bunların baş tarafları tekerlek ve aşağısı kare şeklindedir. Her birinde bir lahit vardır. Bu taş lahitler yine asıl yerine oyularak meydana getirilmiştir. Bir dördüncü içi de boş kalan duvar tarafında yer hazırlanmıştır. Mağarada hiçbir süsleme yoktur; fakat tavanda, hemen hemen bütün yüzeye uzanmış kabartma bir haç oyulmuştur. Haçın uç yukarı parçası, bir daire yayıyla birbirine bağlanmıştır. *Yukarısı at nalı*

Resim 3: Ürgüp gravür, C. Texier 2002 s. 77

şeklinde olan kemerli kapısına gelince... Ürgüp'ün çok sayıda tek parça taş eserlerinin kapıları ve kemerleri, aynı bu karakterdedir (2002, III, s. 72-86).

Kappadokia bölgesinde incelemeler yapan en önemli araştırmacılardan biri şüphesiz A.M. Levidis'tir. 1899 yılında İstanbul'da basılan, Kappadokia ve Lykoanya'daki kiliseleri konu alan kitabında Levidis, Ürgüp ve çevresindeki yerleşimlerdeki eserlere de yer vermiştir. Ürgüp'ün eski Osiana kenti

olduğunu savunan Levidis, burada (Ürgüp'te) eski kiliseleri ihtiva eden çok sayıda koni (Mosunodolomhtikoi) bulunduğunu, Bu peribacalarında aziz resimlerinin hala korunduğu kiliselerin artık güvercinlik olarak kullanıldığını, ayrıca etrafta yağmalanmış mezarlar bulunduğunu belirtir. Yazar, Ürgüp'te çok katlı kaya evler olduğunu, bunların ayrıca incelenmesi gerektiğini; Ürgüp çevresinde, Topuz Dağı ve Susam Bayırı'nda Bizans dönemine ait kiliseler bulunduğunu ekler (1899, s. 122-123).

Roman Oberhummer ve Heinrich Zimmerer, dokuz kişilik bir ekiple, 1899 yılında bölgede bulunmuş; Ürgüp ve Göreme'de de incelemeler yapmışlardır (1899). J.R.S. Sterret, E. Banse, H. Rott (1908) 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında, Kappadokia ve Ürgüp'ü görüp bilgi veren Batılı araştırmacılar arasında sayılabilir.

Kappadokia'da bulunan kayaya oyma kiliseler hakkında ilk önemli bilimsel çalışmalar 1907-1912 yılları arasında bölgeyi gezen Fransız rahip Guillaume de Jerphanion'a aittir; yayınladığı 7 ciltlik büyük eser ise hala önemini korumaktadır. Jerphanion, kitabının birinci cildinin ilk bölümünü 'Ürgüp Bölgesi'ne ayırmıştır. Yazar bölgeyi tanıtırken "*Kapadokya'daki Ürgüp bölgesi görülebilecek en tuhaf yerlerden biridir... İnsan bu manzara karşısında hareketsiz kalır ve kendine sorar: Gözlerinin önündeki gerçek bir doğa mıdır? Yoksa bir mucize mi olmuştur da bir peri masalı dekorunun içine girmiştir ?*" diye sorduktan sonra, Ürgüp ve çevresi hakkında "...Ürgüp kenti beyaz evleri ile renkleri arasındaki kayalara karışan bir kenttir... *Buranın köylüsü ekime uygun olmayacağını düşündüğümüz kumlu bir toprağın üstünde bağlar kurmayı ve meyve yetiştirmeyi bilmiştir...Ürgüp dik kafalılıkla*

çorak bir faleze tırmanırken, eteklerinde düz ve verimli bir toprak üstünde iki tarafı gölgeli bir ırmakla kıvrımlanmaktadır” gibi topografik bilgiler verir. Sonrasında,

“1907 ve 1912 arasında ziyaret ettiğimiz Ürgüp ve Nevşehir’de yirmi-otuz bin kişi, Avanos ve Mustafapaşa’da altı-sekiz bin kişi vardı ...Ürgüp – günün Rumları için Prokopion – bir piskoposluk merkezidir. Burası savaştan önce bütün bölgenin ticaret merkezi ve dolayısıyla önemli bir kenti idi. Birçok modern kiliseleri vardı. Fakat antik tapınaklar kaybolmuş ya da işlev değiştirmişlerdi...Genel olarak iyi yapılmış ve arkalarındaki kayaya şekil verilmiş evler. Birçoğunun yarısı yeraltındadır.” demektedir (1925-1942).

Ürgüp’te Hıristiyan Dini Yapıları

Bugüne kadar yayınlanan bilimsel eserlerde, Ürgüp içinde Bizans dönemine ait bir kilise belirtilmemektedir. Ancak, Ürgüp’te tarafımızca yapılan yüzey araştırmalarında, Kayakapı ve Esbelli mahalelerinde Ortaçağ’a ait olduğunu düşündüğümüz, kayaya oyma üç kilise ve işlevi kesin saptanamamış bazilikal planlı kayaya oyma bir mekan tespit edilmiştir. Kayakapı mahallesinde, aşağıda ‘Kaya Kilise’ olarak tanıtılacak yapının kesin bir tarihlendirmesi yapılamamıştır; şimdiye kadarki incelemelerimize göre kilisenin, Türklerin Anadolu’ya gelişinden (11. yüzyıl) Osmanlı’nın geç dönemlerine kadar (19. yüzyıl) geniş bir tarih dilimine yerleştirilebileceği öngörülmektedir.

Çalışmamızda, bu kiliselerden başka Ürgüp’te dört Osmanlı dönemi (?) kilisesi daha tanıtılacaktır.

Ürgüp Çevresindeki Bizans Kiliseleri

19. yüzyılda bölgeyi gezen Levidis’in verdiği bilgilere göre, yerleşimde Bizans dönemi dini yapısı bulunmamaktadır. Ancak Ortaçağ kaynaklarını yorumlayan araştırmacılar, 451 yılında İstanbul’da toplanan konsilde, Ürgüp’ten (Aziz Prokopios) temsilcilerin de bulunduğunu, dolayısıyla 5. yüzyılda Ürgüp’te bir Hıristiyan yaşamının varlığından bahsetmenin mümkün olduğunu belirtmektedirler⁹. Ürgüp’ün, VI. Leon döneminde (886-912) bölgenin önemli dini merkezlerinden biri haline geldiği bilinmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, Ürgüp’teki Ortaçağ’a ait tüm yapılar zamanla yok olmuştur (Hild ve Restle, 1981, s. 263).

Göreme Vadisi ayrı tutulacak olursa, Ürgüp’ün yakın çevresinde bazı Ortaçağ kiliseleri de bulunmaktadır¹⁰.

Nevşehir yolunun kenarındaki Ortahisar kasabasının 1 km. kuzeydoğusundaki Hallaç (veya Hastane) Manastırı bir avlunun etrafına sıralanmış çok sayıda farklı işlevlerdeki mekanlarıyla önemli bir manastır kompleksidir. L. Rodley’in gruplamasına göre kompleks Kappadokia’daki ‘avlulu manastırlar grubu’ içinde değerlendirilmektedir (1985, s. 11-26). 11. yüzyılda bölgeye Selçukluların geldiği bilinmektedir. Manastırdaki bazı mimari elemanların yarım kaldığı göz önüne alındığında, manastırın 11. yüzyılın ikinci yarısının başlarında inşa edildiği, ancak içinde fazla bir süre yaşanmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

9 Bizans Dönemi konsilleri için bkz. Dvornik, 1990.

10 Ürgüp’e bağlı Göreme Açık Hava Müzesi’nde çok sayıda kayaya oyma kilise bulunmaktadır. Kiliseler için bkz. Ötügen, 1987.

Susam Bayırı'ndaki Pancarlık Kilise (Aziz Theodoros) tek nefli, düz tavanlıdır. Duvarlarındaki resimleri göz önüne alındığında 900 yılı civarı ile 11. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Ürgüp yakınlarındaki bir diğer Ortaçağ kilisesi Tavşanlı Kilise'dir (Hild ve Restle, 1981, s. 280).

Ürgüp-Kayseri yolundan 8 km. uzaklıkta bulunan Yeşilöz (Tağar) köyündeki Tağar Kilisesi gerek anıtsallığı, gerek plan özellikleri açısından Kappadokia'da benzersiz bir yapıdır. Farklı üç atölyenin çalıştığı duvar resimleri üslup özellikleriyle 11.-13. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir¹¹.

Ürgüp'teki Kiliseler

Kaya Kilise

Ürgüp'ün Kayakapı mahallesinde, Osmanlı ve Yunanistan arşivleri ile bilimsel yayınlarda varlıklarına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamayan, kayaya oyma dört kilise bulunmaktadır¹².

Resim 4: Dedeli Tepesi'nden Kayakapı Mahallesi. **Resim 5:** Kayakapı Doğudan (2011) (19.-20. yüzyıl başı?) Balta, 2004, s.46'dan

Kayakapı mahallesindeki ana yol üzerinde, bir peribacasının içine oyulan kilisenin tarihini, banisini ve hangi azize ithaf edildiğini belirten bir kaynak bulunmamaktadır.

Resim 6: Kaya Kilise, oyulduğu peri bacası.

Resim 7: Kaya Kilise, Kuzeyden, üstten

¹¹ Yapı hakkındaki son yayın ve bibliyografya için bkz. Pekak, 2010, s. 201-211.

¹² Kayakapı mahallesinin 19. yüzyıldaki durumu için bkz. Balta 2004, s. 44-47

Resim 8: Plan¹³.

Resim 9: Kaya Kilise, Güney Cephe, genel

Doğu-batı doğrultusunda uzanan kilise, iki bölümlü naos, doğusunda merkezi içeride yuvarlak planlı apsis, naosun kuzeyinde bir şapelden ibarettir. Kilisenin oyulduğu peri bacasının farklı kot ve cephelerinde mekanlar ve güvercinlikler bulunmaktadır.

Kilisenin girişi güneybatısındaki tonoz örtülü bir mekandan sağlanmaktadır. Ancak, kalan izlerden anlaşıldığına göre bugünkü giriş, orijinal dikdörtgen girişin batısına, olasılıkla da kilisenin mescide dönüştürüldüğü dönemde yapılmıştır. Kayaya oyma bu kapı sonradan kaba yonu kesme taş ile doldurulmuştur.

Kesme taş duvar tekniği ile örülen ve dışa çıkıntı yapan giriş eyvanının üzeri beşik tonoz örtülüdür; eyvan duvarlarında yer yer çatlamlar ve taş düşmeleri gözlenmektedir. Eyvanın batı cephesi üst seviyesindeki kemer başlangıcı izi ve sokağın karşısındaki kaya üzerindeki kemer başlangıcı izi, eskiden giriş eyvanı ile sokak atasında bir kemer olduğunu kanıtlamaktadır.

Kilisenin naosuna giriş eyvanının güney duvarı eksenindeki basık kemerli kapı ile sağlanmaktadır. Dikdörtgen planlı naos, örtü sistemine bakılarak iki bölümde incelenebilir: Batıda beşik tonoz örtülü bölüm; doğuda, naosa transept oluşturacak biçimde kuzey-güney yönünde uzanan ve hafif çıkıntı yapan, çapraz tonoz örtülü bölüm.

13 Yapının planlarını kullanmama izin veren Cengiz Kabaoğlu'na teşekkür ederim.

Naosun batı bölümü kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Güneybatı köşesinde kiliseye bugünkü girişi sağlayan basık kemerli kapı, batı ve kuzey duvarlarında sonradan açıldığı belli olan niş benzeri oyuklar bulunmaktadır; kanımızca bu oyuklar, kilisenin mescide çevrilmesinden sonra ‘pabuçluk’ olarak kullanılmak üzere açılmıştır. Bölümün tonozunda güneydoğu-kuzeybatı yönünde bir kaya çatlağı dikkat çekmektedir.

Yapıda en dikkat çeken, gerek Kappadokia kayaya oyma kiliselerinde pek görülmeyen, ortasında yuvarlak bir oyuk bulunan çapraz tonoz örtüsüyle, gerekse de ilginç ve yoğun kabartma bezemeleriyle adeta ‘bema’ olarak adlandırılabilir, naosun doğu bölümüdür. Bu bölüm doğuda bir basamakla apsise, kuzey duvarı eksenindeki dikdörtgen kapı ile kuzey şapele açılır. Güney duvarda, yapının mescide çevrilmesinden sonra açılan mihrap nişi bulunmaktadır.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kuzey şapelin üzeri beşik tonoz örtülüdür. Doğu ve batı duvarlarında, zeminden yüksek, yarı yuvarlak birer niş; kuzey duvarında, eksenin doğusunda, içinde vaftiz teknesi olduğunu düşündüğümüz ikinci bir niş yer almaktadır. Naostan bir basamak yüksekteki apsisin doğu duvarı ekseninde dışa açılan bir pencere; eksenin iki yanında, birbirine simetrik, yarı yuvarlak planlı ikişer niş bulunmaktadır.

Kilisenin yukarıda özetlenen ilginç plan özelliklerinin yanı sıra, dikkat çeken bir diğer özelliği kabartma bezemeleridir. Naosun batı bölümünün duvarlarını, tonoz başlangıcı seviyesinde dolanan silmenin üst seviyesindeki ters ‘T’ ve alt seviyesindeki dış kabartmaları Kappadokia kayaya oyma kiliselerinde örneğine az rastlanır bezeme örneklerindedir.

Ancak, yapının bezeme açısından en zengin bölümü, naosun doğu bölümü ile kuzey şapelin duvarlarında görülmektedir. Bölümün güney duvarındaki, sonradan açılan mihrap nişinin üzerinde ve kuzey duvarındaki şapele açılan kapının üzerindeki nişleri çevreleyen ‘mızrak ucu’ benzeri çerçeveler ile bunların altlarında, apsise kadar uzanan silmeler bezeme programının zenginliği açısından kiliseye ve bu mekana verilen önemi yansıtmaktadır.

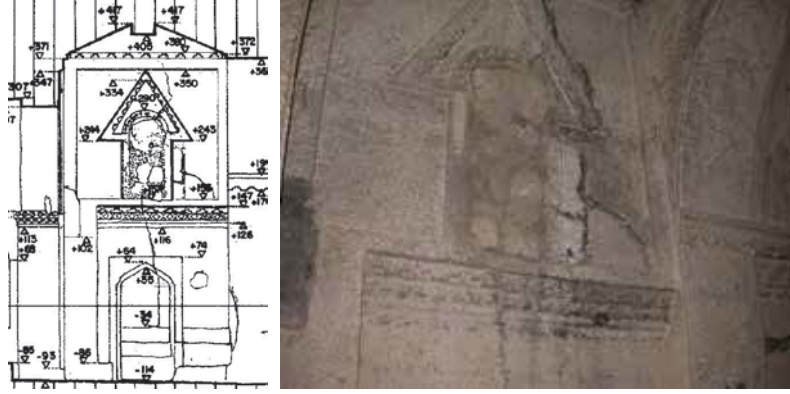
Resim 10: Kaya Kilise Naos, batı bölümü

Resim 11: Kaya Kilise, Mihrap nişi.

Resim 12: Kaya Kilise, naostan apsise bakış

Resim 13-14: Kaya Kilise, naos, doğu bölüm güney duvar

Mihrabın üzerindeki yuvarlak kemerli niş, büyük olasılıkla yapının mescide çevrilmesinden sonra, içeriye ışık sağlamak üzere açılmış, sonraki bir dönemde moloz taşla tekrar örülerek kapatılmıştır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi bu biçimde kabartma bezemeler, Kappadokia'nın Ortaçağ'a ait kayaya oyma kiliselerinde örneğine rastlanmayan bezemelerdir. Her ne kadar kayaya oyma üçgen çerçeveler, Ürgüp yakınlarındaki 11-12. yüzyıllara tarihlendirilen Hallaç Manastırı ile Gülşehir yakınlarındaki Açık Saray'ın cephelerinde görülsede, cephelerde yer almaları, boyutları ve üslup özellikleriyle Kaya Kilise'dekilerden farklılıklar göstermektedirler¹⁴. Naostaki silmelerde görülen ve Antik dönem entablaturlarından beri, tüm yüzyıllar boyunca farklı uygulamalarıyla birçok kültürde karşılaşılan ters 'T', diğ, yumurta dizisi gibi motifler, apsinin ante duvarlarındaki duvar payelerindeki, İslam sanatının bir yarattısı olarak düşünülen lotus-yürek bir arada kullanılmış ve 'eklektik' bir bezeme programı uygulanmıştır. Özellikle apsisteki bezemelerin orijinalde boyalı olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Kayakapı'daki Kaya Kilise plan şeması, mekan düzenlemesi, kuzeyindeki şapel ve bezeme programıyla Kappadokia'da benzer teknikte yapılmış, Ortaçağ'dan 20. yüzyıla kadar uzanan tarih dilimindeki pek çok yapıdan büyük farklılıklar göstermekte, bu nedenle de ünük bir kilise olma özelliği yansıtmaktadır.

Kilise hakkındaki görüşler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- 1) Kilisenin yapım tarihini, banisini ve kime ithaf edildiğini belirten bir kitabesi veya yazılı kaynaklarda bir bilgisi bulunmamaktadır. Plan tipi, yani 'tek nefli' kiliseler ele alındığında, kilise farklı bir özellik yansıtmaz. Çünkü Kappadokia'daki kayaya oyma kiliselerde en çok uygulanan plan şeması tek nefli yapılardır. Eksen ve örtü sistemindeki özelliklerine göre üç alt tipe ayrılan bu plan şemasındaki yapılar: A) Uzunlamasına dikdörtgen planlı, B) Enlemesine dikdörtgen planlı ve C) Kare planlı yapılar olarak gruplandırılmaktadır. Kaya Kilise bu grupe göre A tipi yapılar içinde yer alır ve bölgenin hemen her yerinde, farklı yüzyıllara ait birçok benzeri bulunmaktadır¹⁵. Ancak, tüm örneklerde

14 Hallaç Manastırı için bkz. Rodley 1985, s. 11-26; Açık Saray için bkz. Rodley 1985, s. 121-148; Öztürk, 2010.

15 Kappadokia ve özellikle Göreme ile İhlara'daki kayaya oyma kiliselerin plan tipolojileri için bkz. Ötügen, 1987.

naosun örtü sistemi ya beşik tonoz ya da düz tavadır. Kaya Kilise'nin iki bölümlü naos örtüsü; özellikle de doğu bölümünün çapraz tonoz örtülü olması ile Ortaçağ Kappadokia kiliselerinde tek kalmaktadır.

- 2) Kayakapı Kaya Kilisesi'nde, naosun kuzeyindeki şapel, eldeki verilerle incelendiğinde bir vaftiz mekanıdır. Kappadokia kayaya oyma kiliselerde, naosun kuzey veya güneyinde vaftizhane (veya mezar odası) olarak kullanılan mekana sahip pek çok kilise bulunmaktadır. Ancak, bu mekanlar kiliselerin tarihlendirilmesine yardımcı olamamaktadır.
- 3) Kayakapı Kaya Kilise'nin apsisinde görülen dört niş Ortaçağ yapılarında pek görülmemektedir. Değişen liturjik uygulamalara bağlı olduğunu düşündüğümüz apsis nişlerindeki sayısal artış daha çok geç dönem (18.-19. yüzyıl) kagir kiliselerde karşımıza çıkmaktadır.
- 4) Kappadokia kayaya oyma kiliselerinin tarihlendirilmelerindeki en önemli ipucu duvar resimleridir. Üslup, ikonografik özellikler, siklus düzenlemesi, yazı karakterleri, seçilen sahneler, kilisenin değilse de resimlerin tarihlendirilmesinde en önemli verilerdir. Ancak, Kaya Kilise'de duvar resmi olmaması veya eskiden olduğuna dair kalıntıların saptanamaması tarihlendirme konusunda en önemli eksiği oluşturmaktadır¹⁶.
- 5) Buna karşılık, duvarlardaki kabartma bezemelerde görülen lotus gibi İslami motifler, kilisenin, Selçukluların bölgeye geldikleri 11.-12. yüzyılları *terminus-post quem* kabul edilmesine olanak vermektedir. Ancak, Müslümanların bölgeye gelmesiyle buradaki Hıristiyan yaşam sona ermemiş, 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki Mübadele'ye kadar sürmüştür. Gerek Selçuklu ve Beylikler, gerekse Osmanlı yönetiminde yaşayan gayrimüslimler bir şekilde kilise inşa etmeye devam etmişlerdir. Dolayısıyla, Kaya Kilise için kesin bir 'son tarih' öne sürmek son derece zordur.
- 6) Naosun güney duvarındaki mihrap nişi, kilisenin bir süre mescid olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Ancak, kilisenin ne zaman, kim tarafından mescide dönüştürüldüğü, ne kadar kullanıldığı, ne zaman terkedildiği, terkedildikten sonra hangi işlevde kullanıldığı bilinmemektedir. Bu konuya ilişkin olarak, bu güne dek Osmanlı arşiv kayıtlarında bilgiye rastlanmamış olması da ilgi çekicidir.

Bu veriler ışığında, Kaya Kilise'nin tarihi hakkında birkaç görüş öne sürülebilir:

- A) Kilise Selçukluların Ürgüp'ü almasından önceki bir dönemde inşa edilmiş, Müslüman nüfusun kilisenin bulunduğu mahalleye yerleştirilmesinden sonra mescide çevrilmiş, sonrasında herhangi bir nedenle terkedilmiştir.
- B) Kilise, Ürgüp'ün Selçuklular tarafından alınmasından sonra, burada yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları tarafından, büyük bir olasılıkla da 18.-19. Yüzyılda, inşa edilmiştir. Kiliseyi kayaya oyan ve bezeyen yapı ustaları Antik dönemin ve İslam dönemlerinin bezeme motiflerinden yararlanmış; Bizans kayaya oyma kilise plan şemasını bazı değişikliklerle uygulamışlardır. Bu öngörü doğru ise, Kayakapı mahallesinin, bu yüzyıllarda az da olsa bir Hıristiyan nüfusu barındırıyor olması beklenmelidir. Bu güne

16 Bu konuya ilişkin bkz. Coşkun, 2010, s. 495-504; Restle, 2007, s. 89-114.

kadar yapılan arşiv incelemeleri ve sözlü tarih çalışmaları, Osmanlı'nın geç dönemlerinde Kayakapı'da Hıristiyan nüfusun bulunmadığı yönündedir. Bu da, kilisenin 18. ve 19. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği öngörümüze şüphe düşürmektedir. Bu düşünceye paralel olarak akla gelebilecek bir diğer soru ise, Osmanlı yönetiminde yaşayan Hıristiyanların kayaya oyma kilise inşa etme geleneklerinin devam edip etmediği yönündedir. Bölgede yaptığımız incelemelerde, 19. yüzyılda kayaya oyma pek çok kilisenin inşa edildiği görülmüştür. Mustafapaşa (Sinassos), Güzelyurt (Gelveri), Avanos (Venessa) gibi yerleşimlerde bunların örneklerini bulmak mümkündür. Dahası, bu yüzyıllarda kayaya oyma mescidlerin de bulunması (Güzelyurt, Ürgüp, Zelve) bu tekniğin farklı inançlardaki kişiler tarafından 19. yüzyıla kadar benimsendiğini göstermektedir.

- C) Bir diğer olasılık ise, C. Texier'in verdiği bilgiler doğrultusunda öne sürülebilir. 1800'li yıllarda Ürgüp'te bulunan Texier: "*Ermeniler, şehrin kuzey taraf mahallesindedirler. Bunlar, nüfus bakımından Türklere çoktur ve onlarla ilişkileri iyidir. Kiliseleri pek gösterişli değildir. Ürgüp'e geldiğim sırada, Ermeniler Rum tarzında bir kilise kurma hazırlığı içindeydiler*" gözleminde bulunur. Kayakapı mahallesinin, Ürgüp şehrinin kuzeydoğusunda yer aldığı ve kilisenin Kappadokia'daki Ortodoks Rum kiliselerinden gerek plan, gerek bezeme programı açısından farklılıkları düşünüldüğünde, Kaya Kilise'nin 19. yüzyılın sonlarında inşa edilen bir Ermeni yapısı olduğu öne sürülebilir. Ancak, diğer 19. yüzyıl Batılı seyyahlarında olduğu gibi, C. Texier'in verdiği bilgiler de şüpheyle karşılanmalıdır.
- D) Plan ve bezeme özellikleri açısından Kappadokia Ortaçağ yapılarında benzerini saptayamadığımız Kaya Kilise, kanımızca, Osmanlı döneminde, olasılıkla da geç bir dönemde inşa edilmiştir. Dikkate alınması gereken bir diğer konu ise, 19. yüzyılda, Ürgüp'te kültü yayılan Osios Ioannis'in yaşam öyküsüdür. Gayrimüslimler'in yaşadığı Kayakapı mahallesine onun ölümünden sonra, hatırasını yaşatmak, ziyaretine gelenlerinin dua okuyup, ayin yapabilecekleri bir 'anı kilisesi' için Osmanlı yönetiminin izin vermesi pek de olanaksız değildir. Kaldı ki, uzun yüzyıllar boyunca yeni kilise inşasına, hele hele kubbeli kilise yapımına izin vermeyen Osmanlı yönetimi, Osaios Ioannis'in ölümünden sonra, Ürgüp içinde, onun adına, büyük boyutlu, kagir ve örneğine İstanbul'da dahi rastlanmayacak, Kappadokia'da hiç olmayan büyüklükte kubbeye sahip kilise için inşa izni vermeleri bu öngörüye destekler nitelikte görünmektedir. Sonuç olarak, yukarıda sıralanan görüşlerden birini ön plana çıkaracak arşiv kaydı veya arkeolojik kanıt henüz yoktur.

Resim 15: Yüksek, Orta ve Alt Kiliselerin oyulduğu kaya

Yüksek Kilise

Kaya Kilise'nin güneybatısında, yolun karşısında, büyük bir kaya kütesine oyulmuş, üst üste üç kilise ve kiliselere koridorlarla bağlanan farklı büyüklüklerde mekanlar bulunmaktadır.

Kayakapı mahallesinin bulunduğu büyük kayanın batısındaki Esbelli Mahallesi'nde, kayaya oyma üç

nefli bazilikal planlı bir mekan (trapeza/yemekhane/toplanma odası), mekanın yakın çevresinde kiler olarak kullanılan, zeminlerinde pitos yerleştirme oyukları bulunan ek mekanlarla birlikte kilisenin bir manastır kompleksi oluşturduğu düşünülmektedir. Esbelli mahallesi ile Kayakapı mahallesini bağlayan patika yolun üzerinde, üst kotta bulunan 'Yüksek Kilise' tek nefli, tek apsisli, iki nartekslidir; naosun güneyinde bir parekklesion, dış narteksin batısında işlevleri saptanamayan mekanlar bulunmaktadır.

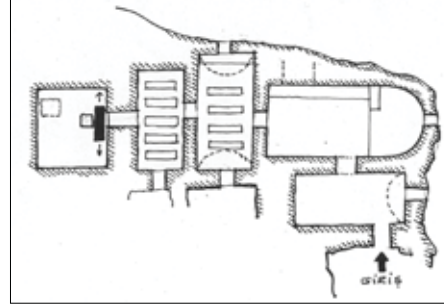
Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı naos beşik tonoz örtülüdür. Apsis, naostan, güneydeki yıkılmış basit iki templon levhasıyla ayrılır. Apsisin doğu duvarı ekseninde dışa açılan bir pencere bulunmaktadır.

Naosun güneyinde düz tavanla örtülü, doğu-batı yönünde uzanan parekklesion, naostan yuvarlak kemerli bir kapı ve bir pencere ile ayrılmaktadır.

Kilisenin naosu ilginç özellikler göstermese de, batıda kuzey-güney doğrultusunda uzanan, dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü iç narteks, zeminindeki basit mezar çukurları, doğu duvarındaki arkosolia ile dikkat çekmektedir. Benzer zemin mezarları, dış nartekste de görülmektedir. Narteksin güney duvarındaki dikdörtgen kapı, düz tavanlı büyük bir mekana; kuzey duvarındaki dikdörtgen pencere dışa açılmaktadır. İç narteksin batı duvarı eksenindeki kapı, zemininde mezarlar bulunan düz tavanlı dış nartekse, bu mekanın batısındaki kapı ise işlevi belli olmayan bir diğer mekana açılmaktadır. Dış narteksele bu mekan arasındaki açıklıkta bir değirmen taşı ile kapanan kapı dikkat çekmektedir.

Mekanın batısında üstteki mekanlara çıkışı sağlayan dik bir merdiven oyuğu (sayrak) bulunmaktadır.

Üst kattaki dikdörtgen mekanın duvarlarında nişler, Ortaçağ'dan kalma şipoli malzeme kullanılarak örülmüş açıklıklar ve bazı duvarlarda doğrudan kaya yüzeyine yapılmış tek renk basit duvar resimleri görülmektedir.

Resim 16: Yüksek Kilise, plan

Resim 17: Yüksek Kilise, Naos, doğuya bakış

Orta Kilise

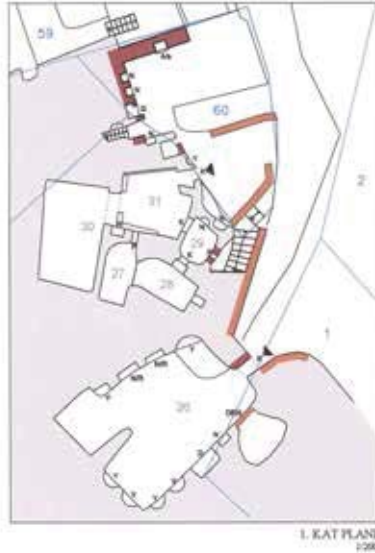
Yüksek Kilise'den Kayakapı Mahallesi'ne inen patika yolun kuzeyindeki kilise tek nefli, tek apsislidir. Naosun beşik tonozunun ortasında kabartma basit bir kabara görülmektedir. Naosun kuzeyinde sonradan açıldığı düşünülen, ince bir duvarla ayrılmış, düz tavanlı iki dikdörtgen mekan; naosun zemininde pitos yerleştirme oyukları bulunmaktadır. Naostan bir basamakla çıkılan apsisteki templon levhaları kırılmıştır. Naosun batısındaki dikdörtgen planlı nartekse dikdörtgen bir kapı ile geçilmektedir.

Resim 18: Orta Kilise, Naos, batıya bakış

Resim 19: Alt Kilise, Apsise ve güneybatıya bakış

Resim 20: Alt Kilise, konum planı

Naosun güneyinde bir parekklesion yer almaktadır; kiliseye bugünkü girişin de sağlandığı paraklesion ile naos arasında orijinalgörüntüsünü yitirmiş büyük bir açıklık; doğu duvarında üstteki mekanlara geçişi sağlayan merdiven bacası bulunmaktadır. Üstteki mekanın kuzey duvarında büyük nişler, doğu duvarında dışa açılan bir pencere, zemininde, merdiven bacasına bitişik bir ocak yer almaktadır. Merdiven bacasına bir kanalla bağlanan bu ocağın, yukarıya saldırı amacıyla çıkmak isteyenlere, kızdırılmış sıvı dökmek için kullanıldığı varsayılabilir. Pencerenin kuzey sövesinde, tek renk boya ile özenerek yapılmış bir haç bu mekanın ne kadar önemsendiğini vurgulamaktadır.

Alt Kilise

Günümüze en iyi durumda gelebilmiş olan Kayakapı Kaya Kilise'nin karşısında, yol kotundaki kilise büyük oranda tahrip olmuş, zaman içinde farklı işlevlerde kullanılmak üzere oyularak genişletilmiş ve orijinal görünümünü yitirmiştir. Kiliseye bugünkü giriş doğudaki kapı ile sağlanmaktadır.

Kapı, düz tavanlı, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir koridora açılmaktadır. Bu koridorun güneyindeki beşik tonoz örtülü tek nefli naos doğuda tek apsisle sonlanmaktadır. Naosun güney ve batısındaki düz tavanlı mekanlar sonradan açılmış olmalıdır.

Günümüze Gelemeyen Ürgüp Kiliseleri

19. yüzyıl yazılı belgeleri ve eski fotoğrafların ışığında, Ürgüp'te en az iki büyük boyutlu taş kilise olduğu bilinmektedir. Günümüze gelemeyen bu kiliselerden başka, bazıları kayaya oyulmuş başka kiliselerin de inşa edilmiş olması gerekmektedir. Arşiv kayıtlarında, 19. yüzyılda Ürgüp'te gayrimüslim Ortodoks Rum cemaatin bulunduğu; bunlara ait 4 kilise, 1 erkek 1 kız okulu, 1 ana okulu, 1 kütüphane ve 'leshi' denilen okuma salonunun varlığına ait bilgiler bulunmaktadır. Şemseddin Sami'nin 1888-1900 yıllarında kaleme aldığı Kamus-ül Alem'inde, Ürgüp'te 70 cami, 5 kilise ve 11 kütüphane olduğu belirtilmektedir.

Ancak, bu yapılardan hiçbiri günümüze gelememiştir. Buna karşın, yerleşimin iki büyük kilisesi hakkında yazılı bilgiler ve az sayıda fotoğraf bulunmaktadır. Yapıları tanıtmaya başlamadan önce Osmanlı yönetiminde yaşayan gayrimüslimlerin durumunu ele almak açıklayıcı olacaktır.

Osmanlı Döneminde Gayrimüslimler

Bilindiği gibi İslamiyet, gayrimüslimleri din özgürlükleri açısından Zimmet kurumu temeli üzerine oturtmuş, bunların din değiştirmeleri konusunda baskı yapmamıştır. Zimmi toplulukların, yani 'Milletler'in kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerleri ile kendilerine ait mezarlık alanları bulunuyordu. Kilise ve kiliselere ait vakıf topraklarına kimse karışmıyordu. 'Millet' yöneticilerini atama beratlarında bu husus özellikle vurgulanıyordu. Ancak, zimmilerin yeni kilise inşa etmeleri veya mevcut kiliselerin izin alınmadan tamir edilmeleri de yasaklanmıştı. Buna karşın, kiliselerin tamir edilmelerine veya yeni kilise yapılmasına cevaz veren pek çok arşiv kaydı da mevcuttur. Örneğin, İstanbul Beşiktaş'taki Meryem Ana Kilisesi'nin 1729'daki tamirine ilişkin bir ferman bulunmaktadır. Aynı yıl çıkarılan fermanlar, ülkenin çeşitli yerlerindeki 20'ye yakın kilisenin onarımına ilişkindir. Bazı padişahlar, yeni doğan çocuklarının şerefine Rum kiliselerinin onarımına izinler vermişlerdir. Ayrıca zimmiler İslam hukukuna uygun olması koşulu ile taşınmazları için vakıf da kurabiliyorlardı.

1720'lerde Nevşehir'in kurucusu Damat İbrahim Paşa ile Mustafapaşalı bir havyar tüccarı ve sonraki yıllarda İstanbul patriği olan Kayseri Metropoliti Yeremia / Jeremias'la olan yakın ilişkileri sayesinde Kappadokia'da 1000 yeni kilisenin inşa edilmesine izin veren bir ferman çıkarılır. Bu sayının abartı olmasına karşın, bölgede ve Ürgüp'te, Osmanlı yönetiminde yaşayan gayrimüslim tebaanın 18. yüzyılın sonları ve özellikle 19. yüzyılda yoğun bir kilise inşa faaliyetine girmesinin başlıca nedenlerinden biri de bu ferman olmalıdır. Günümüzde, Mustafapaşa kasabasında biri kagir, diğerleri kayaya oyma 19. yüzyıl kiliseleri, Derinkuyu'daki büyük boyutlu iki kagir kilise bunlara örnektir. Ayrıca, Kappadokia'da, Nevşehir, Niğde, Aksaray ve Kayseri illerinde yaptığımız araştırmalarda 100'ü aşkın sayıda, kagir ve kayaya oyma kilise tespit edilmiştir.

1830'lu yılların başlarında, Kayseri Metropoliti Paisos'un İstanbul Fener Rum Patriği'ne yazdığı bir mektupla, bölgesinde yaşayan gayrimüslim Rum Ortodokslara, kiliseyi ilgilendiren konulara kimsenin karışmaması istenmiş; 1834 yılında II. Mahmud'un yayınladığı bir fermanla, Osmanlı ileri gelenlerinin kiliseyi ilgilendiren konulara müdahale etmemeleri emredilmiştir. Aynı fermanın Yunanca çevirisinde, Ürgüp'te Tekneci mahallesindeki Aziz Basileios kilisesinin (Aya Vasili Kilisesi) korunması da istenmektedir.

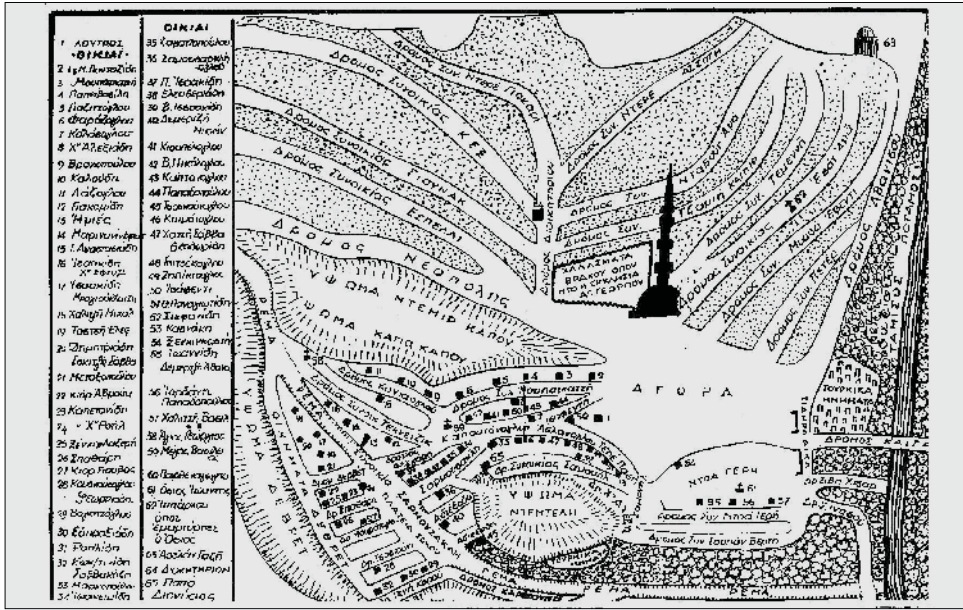
1839 yılında çıkarılan bir fermanla, Kayseri Metropoliti Paisos'un çabaları sonrasında, Rumların kiliselerine ait belgeleri tanzim etmeleri, cemaat mensuplarının doğum, ölüm, vaftiz ve evlenme törenlerinin kayıt altına alınmaları sağlanmış; bir anlamda nüfus kütüğü sayılabilecek bu belgelerde, kilise ve manastırların mal varlıklarının, yönetimler ve yardımlaşmaları da kayıt altına alınmış oluyordu.

Benzer bir izin (berat) 1842 yılında Padişah Abdülmecid tarafından, Metropolit Paisos'a verilmiş Ürgüplü gayrimüslimlerin yortularında kiliselere gitmeleri için tahtalara (nakus) vurulmasına izin verilmiştir.

1890'lı yıllarda Ürgüp'te yaşayan gayrimüslim Rum cemaatin İhtiyar Heyetinden bir grup, Konya valiliğine müracaat ederek, Eğitim Bakanlığı'nın, Ürgüp'te açılacak kız ve erkek okulları için izin vermesi sağlanmıştır.

Yukarıda değinildiği gibi 19. yüzyılda Ürgüp'te, varlığı arşiv kayıtlarıyla belgelenmiş kiliseler bulunmaktadır. Bunlardan Meryem Ana Kilisesi 1859 tarihindeki tamiri ile ilgili olarak 50 yardımseverin bağışlarından; Aziz Nikolaos Kilisesi ile ilgili olarak da, 1912-1922 tarihleri arasında ait, kilisenin gelir ve gider bilançosunu gösterir birer arşiv belgesinden başka bilgi (arşiv kaydı veya arkeolojik veri) tespit edilememiştir. Ürgüp'te kayıtlara geçen Aziz Georgios Kilisesi hakkındaki bilgiler tartışmalıdır. Kaynaklara göre, bu ismi taşıyan iki kilisenin varlığı ön görülse de, aynı yerleşimde, aynı azize aynı zaman diliminde ithaf edilmiş iki ayrı kilisenin varlığını kabul etmek biraz güçtür. Günümüzde Karaindere mahallesine yakın bir yerdeki, 'Hıdırellez Kilise' olarak bilinen kayaya oyma kilise, çağdaş yayınlarda Aziz Georgios Kilisesi olarak adlandırılmaktadır¹⁷.

Yukarıda kısaca özetlenmeye çalışıldığı gibi 18. ve özellikle 19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun girdiği değişim sürecinde, tüm topraklarda olduğu gibi Kappadokia'da da toplumsal düzende köklü değişiklikler yaşanmıştır. İmparatorluğun güçlü dönemlerindeki yeni kilise yapma yasağı yerini inşa izinlerine bırakmış; özellikle 1839 ve 1856'daki reform hareketleri sonrasında çok sayıda kilise ve manastır inşa edilmiştir.

Resim 21:19. yüzyılda Ürgüp (Balta 2004, s. 18'den)

Osios Ioannis Rossos Kilisesi

Hıristiyan inancında 'kutsal kişi' anlamında kullanılan 'Osios' (veya Hosios) sıfatı, yaşadığı dönemde inancı ile Tanrı'ya hizmet eden, çevresindekileri yaşam tarzı ve küçük mucizelerle etkileyen kişilere

17 Bu konuya ilişkin olarak bkz. Bozkurt, 1996; Augustinos, 1997; Ercan, 2001. Bu konuda geniş bir kaynakça derlemesi için ayrıca bkz. Pekin ve Turan, 2002.

verilen bir saygı-sevgi ifadesidir; bu anlamda ‘aziz’ anlamı taşıyan ‘Hagios’ tan ayrılmaktadır¹⁸.

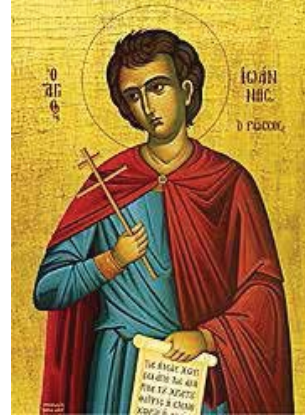
18. veya 19. yüzyılda Ürgüp’te bir köle olarak yaşadığına inanılan Osios Ioannis’in yaşamı hakkında çelişkili bilgiler olsa da yaşam öyküsü etrafında örülen mucizeler, Ioannis’in o dönemde öncelikle Ürgüp ve yakın çevresinde büyük bir saygı sevgi gördüğünü kanıtlar. Osmanlı-Rus savaşlarından birinde esir alınarak Ürgüp’e getirilen Osios Ioannis Rossos, burada bir Bey’in yanında seyis olarak çalışmaya başlamış; bütün baskılara rağmen dinini değiştirmemiş ve geleneğe göre 27 Mayıs 1738 yılında ölmüştür. Rölikleri bir süre Ürgüp’te farklı kiliselerde korunurken mucizeler gerçekleştirmiş, ölüm günü olan 27 Mayıs, bu kutsal kişiye adanmıştır.

Ioannis Rossos’un gerçekte ne zaman yaşadığı bilinmemekle birlikte, 1730’lardan yüz yıl kadar sonra olmalıdır. 1815’lerin Ürgüp’ünü anlatan başpiskopos Kyrillos’un yazdığı bir kitapta Osios Ioannis Rossos’un adı geçmektedir. Yozgat’ta, 1807-1808 Rus savaşında esir düşen çok sayıda Rus’tan da bahsedilmektedir (Kinnier, 1813).

Büyük Göç sırasında Osios Ioannis Rossos’un rölikleri Yunanistan’a taşınmıştır. Kültü ise günümüzde, özellikle Yunanistan’da saygı görmeye devam etmektedir.

Osios Ioannis Rossos’un fiziksel görünümüne ilişkin en önemli veri, Ürgüp’e 5 km. uzaklıkta bulunan Sinassos’taki Aziz Basileios Kilisesi güney nefinin güney duvarındaki, 19. yüzyıla ait duvar resmidir¹⁹.

Resimde Ioannis, dizden yukarı ve tam cepheden resmedilmiştir. Başında halesi ile görülen Ioannis sol elinde, üzerinde Kutsal Kitap’tan ayetlerin bulunduğu açık bir rulo, sağ elinde ise çevresine bitki yaprakları dolanmış bir haç tutmaktadır. Bir anlamda Osios Ioannis Rossos’un ikonografik atribüsü sayılabilecek bu haçtan yayınlar bahsetmemektedir. Figürün yüzünün sol tarafı büyük oranda tahrip olmuştur, ancak kalan kısımdan genç ve uzun saçlı olduğu anlaşılmaktadır. Sağ omzunun yanındaki yazıtta ‘Osios Ioannis Rossos’ ismi okunur.

Resim 22: Osios Ioannis Rossos

Resim 23: Mustafapaşa, Aziz Basileios Kilisesi, Osios Ioannis Rossos

18 İki sözcüğün anlamları, dönemlerindeki kullanımları ve yayın önerileri için bkz. Kazhdan, 1991, s. 1828-1829.

19 Aziz Basileios Kilisesi ışığında bir dönem değerlendirmesi için bkz. M. Pekak, 2010.

Resim 24-25: Osios Ioannis Rossos Kilisesi. 19. yüzyıla ait fotoğraf ve çizim Balta 2004, s.108-109'dan)

Osios adına inşa edilen kilisenin tarihine ilişkin ilk bilgiler 1886 yılına aittir. Yunanistan'da korunan bir belgeye göre, o tarihte 'harap' olan kilisenin tamiri için İstanbul'da bir ferman çıkarılmış; onarım için gerekli para Ürgüp'teki Aziz Georgios Kilisesi'nde toplanmıştır. Belgede ayrıca, kilisenin uzunluğunun 35, genişliğinin 26, yüksekliğinin ise 35 arşın (1 Osmanlı mimar arşını= 75,5.738 mm.) olduğu belirtilmektedir. Bir başka belgede ise, kilisenin 15 Ağustos 1898 yılında (bazı kaynaklara göre ise 1892'de), Osios Ioannis Rossos'un röliklerinin, ölümünden sonra konulduğu Aziz Georgios Kilisesi'nden kendi adını taşıyan kiliseye, Patrik V. Konstantin ve Kayseri metropoliti Ioannis'in katıldığı bir törenle nakledildiği belirtilmektedir. Yunanistan'daki arşivlerde, kilisenin 1889, 1889-1906, 1907, 1907-1912, 1906-1924, 1920-1923 tarihlerine ilişkin gelir-gider ve satış kayıtları, görevlilere ödenen paralar, eşyalarının envanterlerine ait kayıtlar yer almaktadır.

Resim 26: Konya Valisi Said Paşa ve Niğde Sancağı Mutasarrıfı Enis Paşa'ya, Ürgüp'teki Aziz Osios Ioannis Rossos kilisesinin onarımı için gönderilen Mart 1886 tarihli ferman (Balta 2004, s. 110'dan)

Resim 27: Osios Ioannis Rossos Kilisesi (1945), (Balta 2004, s. 111'den)

Sonuç olarak Ürgüp'te 19. yüzyılda saygı gören Osios Ioannis adına yapılan ve ona ithaf edilen kilise hakkında 1886'dan 1923'teki Büyük Mübadele'ye kadar geçen 47 yıllık süreye ait arşiv kayıtları tespit edilebilmektedir. 1923-1945 yılları arasında, kiliseye ilişkin herhangi bir bilgi-belge yoktur. 1945 yılında çekilen ve Ürgüp Kanlıca Şarap Fabrikası'nın inşasını gösteren eski bir fotoğrafta Osios Ioannis Kilisesi görülebilmektedir. Ancak, bu fotoğrafta kilisenin çan kuleleri yoktur.

Bu bilgiler ışığında, 1945 yılından önce kilisenin çan kulelerinin yıkıldığı, bu tarihten sonra ise kilisenin ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Kilisenin günümüze ulaşılabilen kitabesinin bir kısmı

Ürgüp Müzesi'nin avlusundadır. Bugünkü Ürgüp Belediyesi binasının giriş kapısındaki mermerlerin ve 1990'lara kadar şehir merkezinde bulunan Atatürk büstünün mermer kaidesinin Osios Ioannis kilisesinden alındığı öne sürülmektedir.

Resim 28-29: Osios Ioannis Rossos Kilisesi. Ürgüp Belediyesi giriş kapısı Kitabesi (Ürgüp Müzesi)

Kilisenin kırık kitabesinin aslı çevirisi aşağıdaki gibi yapılabilir:

ΕΘΕΜΕΛΙΩΘΕΙ
ΡΑΣ ΜΕΤΑ ΕΞ ΕΤΗ
ΤΑΥΤΗ ΟΡΘΟΔΟΧΩΝ ΚΡΙΣΤΙΑΝΩΝ
ΦΙΛΟΧΙΣΤΩΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ
ΛΑΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟ ΑΝΑΚΤΟΣ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑΣ ΔΕ ΝΕΟΦΥΤΟΥ
ΤΑ ΜΗΝΑ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΟΣ
ΡΟΛΕΩΣ

Çevirisi:

“BU KİLİSENİN TEMELİ, HALK TARAFINDAN ÇOK SEVİLEN
SULTAN HAMİD'İN SALTANATI VE NEOFİTOS'UN PATRİKLİĞİ
DÖNEMİNDE, TARİHİNDE, İSA SEVER ORTODOKS
HİRİSTİYANLAR TARAFINDAN ATILMIŞTIR.

EKİM AYINDA
MİMAR
ŞEHİR

Bu veriler ışığında, Ürgüp Osios Ioannis Rossos Kilisesi'nin inşası ve Osios Ioannis Rossos'un tarihi kimliği, yaşamı, ölümü ve ölümünden sonra röliklerinin taşınması hakkında bazı öneriler, yorumlar yapmak gerekmektedir.

Geleneğe göre Ioannis, 17. yüzyılda (1690 ?) Ukrayna'da doğmuş, Çar Büyük Petro'nun ordusunda askerlik yaparken, Tatarlar tarafından esir alınarak Osmanlı Sipahilerine satılmış (1711-1718 savaşı ?), önce İstanbul'a götürülmüş; sonrasında Ürgüp'teki bir Bey'e esir olarak satılmıştır. Bey'in yanında seyis olarak çalışan ve Bey'in konağının altındaki ahırda yaşayan Ioannis, dinine bağlı kalmış ve her akşam, kaldığı

yerden yürüyerek 20 dakika uzaktaki, kayadan oyma Aziz Georgios Kilisesi'ne ibadet etmeye, kutsanmış su içmeye devam etmiştir. Yaşamı boyunca ve özellikle ölümünden sonra gösterdiği çok sayıda mucize sayesinde yalnız Hıristiyanlar tarafından değil, Müslümanlar tarafından da saygı görmüştür. 27 Mayıs 1730'da (veya 1738), henüz 40'lı yaşlarında iken ölmüştür. Cesedini Bey'den teslim alan Hıristiyanlar onu Hıristiyan mezarlığına gömmüştür. Aradan 3-4 yıl geçtikten sonra, Ürgüplü bir rahibin gördüğü rüyada Osios, rahibe "vücudum hala çürümedi" demiştir. Bunun üzerine, Osios Ioannis Rossos'un mezarını açarak cesedinin hiç bozulmadığını, hatta etrafa güzel kokular yaydığını görünce bunun bir mucize olduğuna karar vermişler; cesedi, özel bir tabuta yerleştirerek, Ioannis'in sağlığında gittiği Aziz Georgios kilisesinin altarnın altındaki kryptaya koymuşlardır. Sözlü geleneğe göre, Osios Ioannis Rossos'a' dua etmeye gelenlerin sayısı zamanla artmış, Aziz Georgios Kilisesi yetmez olmuş, bunun üzerine bir seri mucizevi olaydan sonra, Osios Ioannis Rossos'un rölikleri 1845 yılında, 11 yıl önce inşa edilen Aziz Basileios Kilisesi'ne nakledilmiştir.

Bu dönemde, Ioannis kültü Ürgüp'te yaygınlaşmış, şehrin 1834'te inşa edilmiş önemli bir kilisesi olan Aziz Basileios Kilisesi'nin duvarlarına Osios ikonası konulmuştur. Yine geleneğe göre, İstanbul'daki 'Ürgüplü Kayıkçılar Kardeşliği' üyelerinin yaptırdığı bu ikona (vita ikonası ?), 1879 yılında, nerede olduğu bilinmeyen bir yerde (Athos/Aynaroz ?), Aziz Pantaleimon Manastırı keşişlerinden biri tarafından görülmüştür. 1880 yılında, Aynaros'daki Rus manastırından bir heyet Ürgüp'e gelerek Osios Ioannis Rossos'un bir röliğini istemiş, Ürgüplü Hıristiyanların itirazı üzerine istediklerini alamadan geri dönmüştür. Bir yıl sonra ise heyet, keşiş Dionysos'u, Osios Ioannis Rossos'un sağ el röliğini Aynaros'a götürmesi için görevlendirmiştir. 1886 yılında (eski bir kilisenin yerine?), Aziz Pantaleimon Manastırı keşişleri ile Ürgüplülerin yardımları ile inşasına başlanan kilisesi 1892 veya 1896 yılında tamamlanınca, Osios Ioannis Rossos'un kalan rölikleri kendi adını taşıyan bu kiliseye nakledilmiştir.

Nüfus mübadelesi sırasında, Osios Ioannis Rossos'un rölikleri Kayseri'ye, ardından Mersin'e götürülmüş; buradan Vasili Deputis adlı bir gemi ile önce Halkidiki'ye, 1925'te ise Eviya Adası'ndaki Nea Prokopi'ye (Ahmed Ağa Köy) taşınmış; buradaki Konstantin ve Helena Kilisesi'ne konulmuştur. 1930 yılında Osios Ioannis Rossos'a ithaf edilen kilisenin temelleri atılmış, 1951 yılında kilise tamamlanınca rölikler buraya taşınmıştır.

Resim 30: Yunanistan'daki Osios Ioannis Rossos Kilisesi

Geleneğin sunduğu bu bilgiler, bazı bilim adamlarınca şüpheyle karşılanmaktadır: Özellikle Hasluck 1916 yılındaki Ürgüp ziyareti sırasında Ioannis kültürünün Hıristiyan ve Müslümanlar arasında yaygın olduğunu, ancak Osios Ioannis Rossos'un, bilinenin aksine 18. yüzyılda değil, 19. yüzyıl sonlarında yaşamış olabileceğini öne sürmektedir (1973, s. 440-441).

Osios Ioannis Rossos'un yaşadığı yüzyıl gibi hangi Bey'in seyisi olarak çalıştığı, Bey'in konağının Ürgüp'ün neresinde olduğu, hangi tarihte öldüğü, gelenek kabul edildiği takdirde, ikinci gömü yeri olan Aziz Georgios Kilisesi'nin nerede olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Yapılan çalışmalar ile Osios Ioannis Rossos'un 19. yüzyılda yaşadığı ve Ürgüp'ün Kayakapı Mahallesiindeki bir konakta hizmetçilik ettiği varsayılabilir; günümüzde Kayakapı'daki bir konak, onun yaşadığı yer olarak bilinmekte ve ziyaret edilmektedir. Osios Ioannis Rossos öldükten sonra, önce günümüzde Ürgüp şehir meydanını oluşturan alandaki Hıristiyan mezarlığına gömülmüş, bir süre sonra da Aziz Georgios Kilisesi'ne taşınmıştır. Kanımızca, Aziz Georgios Kilisesi, günümüzde Yeni Cami mahallesi, İstiklal Caddesi No 88'deki Bekir Bağcı adlı vatandaşın evi içinde bulunan Hıdırellez Kilisesi'dir²⁰.

Bu görüşü destekleyen yayınlar olduğu gibi, yukarıdaki 19. yüzyıl Ürgüp'ünü gösteren haritada (Res. 21) 58 numara ile gösterilen kilisenin (Aziz Georgios) yeri ile Hıdırellez Kilisesi'nin yeri uyum göstermektedir²¹. Bunların yanı sıra, Osios Ioannis Rossos'un yaşadığı Kayakapı ile kilise arasındaki mesafe, gelenekte de belirtildiği gibi yürüyerek yaklaşık 20 dakikadır.

Ancak, bazı arşiv kayıtları ve sözlü gelenek, Ürgüp'te, ikinci bir Aziz Georgios Kilisesi'nin varlığından bahsetmektedir. Öngörümüze göre Osios'un ilk gömüldüğü kilise bugünkü Hıdırellez Kilisesi değilse, günümüze gelemeyen ilk Aziz Georgios Kilisesi olmalıdır.

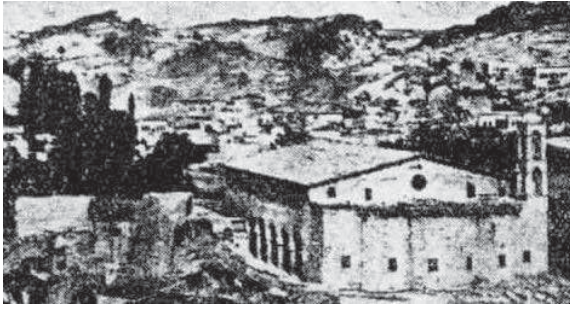
Ürgüp'teki Osios Ioannis Rossos'a ithaf edilen kilisenin planı, mimari özellikleri ve bezemeleri hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Eski Ürgüp haritasında (Res. 21) 61 numarayla gösterilen kilisenin, bugünkü Ürgüp meydanının yakınında, Dua Yeri semtinde olduğu anlaşılmaktadır. Eski fotoğraf ve çizimlerine göre kilise, oldukça büyük boyutlu, kubbeli ve beden duvarları üzerinde yükselen iki çan kulesidir. 1886 tarihli 'onarım' fermarı, bu tarihten önce burada bir kilisenin varlığını kanıtlamaktadır. Yeni kilisenin yaklaşık 27.00 m. uzunluk, 20.00 m. genişlik ve 27.00 m. yükseklikte olduğu aynı kayıttan belirtilmektedir. Verilen ölçüler ve eski resimler kilisenin, yüksek bir avlu duvarı ile çevrelendiğini ve kapalı Yunan haçı (veya serbest haç) planında olabileceğini düşündürmektedir. Düzgün kesme taşlarla inşa edildiği anlaşılan kilisenin, mimari açıdan önemli özelliklerden biri yüksek bir kasnak üzerine oturan büyük kubbe ve iki çan kulesidir. Osmanlı idaresinde yaşayan gayrimüslimlerin kilise inşa etmeleri veya mevcut kiliseleri onarmaları sıkı denetim altında ve zor alınan izinlere bağlıdır. Gerçekten de Kappadokia'da 18. ve 19. yüzyıllarda inşa edilen veya onarılan kiliselerin büyük bir çoğunluğu bazilikal planlı ve kubbesizdir. Güzelyurt'taki Gregorios Nazianzos, Gülşehir'deki kilise, Derinkuyu'daki Aziz Theodoros Trion ve Başmelekler kiliseleri bir tarafa bırakılırsa, Kappadokia'da bu kadar büyük kubbeli 19. yüzyıl kilisesi bulunmamaktadır. Bu da Osios Ioannis Rossos'un bölgedeki önemini vurgulamaktadır. Çan kulelerinden güneybatıdaki daha yüksek, kuzeydoğudaki ise daha alçaktı; her iki kule de Rus üslubunda, soğan biçimli kubbeciklerle sonlanıyordu. Ana kubbe ve kulelerin kubbeleri üzerinde büyük boyutlu Yunan haçları yer almaktaydı. Kappadokia'da aynı dönemde inşa edilen kiliselerde, çan kulelerinin olması olağan bir özelliktir. Nevşehir merkezde, kalede, kilisesi yıkılmış çan kulesi, Derinkuyu Aziz Theodoros Trion Kilisesi ve Cemil Köyü'ndeki Kutsal Haç Kilisesi'nde çan kuleleri hala durmaktadır. Ancak, bölgedeki hiçbir kilisede iki çan kulesi tespit edilmemiştir. Soğan kubbecikler ise Osios Ioannis Rossos'un Rus asıllı olması ile ilişkilendirilebilir. Kilisede duvar resmi olup olmadığına dair bilgi yoktur, ancak günümüzde Belediye binasının kapısını oluşturan ve kiliseden getirildiği söylenen mermerler, kilisenin içinin de en az dışı kadar gösterişli olduğunu kanıtlamaktadır.

20 Hıdırellez Kilisesi hakkında doktora öğrencimiz Şükran Ünser bir yayın hazırlığındadır.

21 ΑΖΑΡΟΥ Γ. ΕΥΡΡΑΞΙΑΔΗ, ΠΡΟΚΟΠΗ ΚΑΡΠΑΔΟΧΙΑΣ, Selanik 1989, s.218, Resim 82; Balian ve diğerleri, 1994. s. 193.

Aziz Basileios Kilisesi

Günümüze hiçbir izi gelmemiş olan Aziz Basileios Kilisesi, Ürgüp'ün merkezine yakın, Tekneci mahallesindedir. 1830'lu yıllarda, Kayseri metropoliti Paisios'un İstanbul'daki Rum Patriği'ne yazdığı bir mektupta, Ürgüp'teki Aziz Basileios kilisesine müdahale etmek isteyen bazı (Müslüman ?) ileri gelenler şikayet edilmektedir. Bunun üzerine, II. Mahmud tarafından 1834 yılında çıkarılan ve Yunanca çevirisi Yunanistan'da bulunan bir fermandan Hıristiyan kiliselerine müdahale edilmemesi emredilmektedir. 1842 tarihli Padişah I. Mecid'in fermanında ise Ürgüp'teki Aziz Basileios ve Aziz Georgios kiliselerinde nakus çalınmasına izin verildiği belirtilmektedir. Aziz Basileios Kilisesi'ne ait çeşitli kayıtlar 1922 yılına kadar takip edilebilmektedir (Balta, 2004, s. 93-97). Ancak bu tarihten sonra kilise hakkında hiçbir bilgi tespit edilememiştir. Kilisenin tarihine ilişkin önemli bir veri de Osios Ioannis'in röliklerinin 1845 yılında, İstanbul'daki Ürgüplü Kayıkçılar Derneği'nin masraflarını karşılaması ile kiliseye taşınmasıdır. Aynı dernek, Osios Ioannis Rossos'un bir ikonasının yapım masraflarını da karşılamıştır.

Resim 31: Aziz Basileios Kilisesi Doğudan 1912 (Balta 2004, s. 99'dan)

Kilisenin mimari özellikleri hakkında bir fotoğraf dışında bilgiye ulaşamamıştır. 1912 yılında çekildiği bilinen fotoğraftan anlaşıldığına göre kilise, üç nefli, beş apsislidir; çift pahlı kırma çatı örtülüdür. Kesme taşla inşa edilen kilisenin kuzeybatısında, beden duvarları üzerinde yükselen bir çan kulesi bulunmaktadır. Yapının kuzey, güney (ve olasılıkla batı) cepheleri yuvarlak kemerli arkadlarla çevrilidir. Kilise bu özellikleriyle Nevşehir'deki Meryem Ana (1849) ve Niğde'deki

Aziz Ioannis Prodromos kiliseleri (1861) büyük benzerlik taşımaktadır; her üç kilisenin de aynı Kayseri metropoliti döneminde yapılmış olması da ayrı bir öneme sahiptir.

Resim 32: Hıdırellez Kilise, Naos, orta nef, kuzey-doğuya bakış

Aziz Georgios (Hıdırellez) Kilisesi²²

Cami Mahallesi, İstiklal Caddesi No 88'deki Bekir Bağcı adlı vatandaşın evi içinde bulunan ve halkın Hıdırellez Kilisesi olarak adlandırdığı kilise kanımızca, arşiv kayıtlarında zikredilen Aziz Georgios kilisesidir. Yukarıda, Osios Ioannis Rossos'un kilisesinin tanıtıldığı bölümde öne sürüldüğü gibi bu, Osios Ioannis Rossos'un ibadetini gerçekleştirdiği, ölümünden sonra röliklerinin mezarlıktan nakledildiği kilise olmalıdır. Kayaya oyma kilisenin örtüsünün güneyi yıkılmıştır. Orijinalde üç nefli bazilika planlı yapının kuzeyinde dehlizlerle birbirine bağlanan mekanlar bulunmaktadır.

22 50 pafta, 189 ada, 4 parsel, T.K.T.V.Y.K.'nun 02.07.1987-3447 sayılı kararı ile tescilli yapı. Envanter No. 8

Kilisenin mimari özelliklerinin yanı sıra duvar resimleri de oldukça önemlidir. Bazı yayınlarda, sahnelerden birinde 1876 tarihinin bulunduğu belirtilmekteyse de bu yazıt günümüzde tespit edilememiştir. Kilisenin Aziz Georgios'a ithaf edildiğini destekleyen en önemli veri, ikonostasis duvarında, Güzel Kapı'nın güneyinde, Meryem figürünün hemen yanında yer alan Aziz Georgios'un ejderi öldürmesini gösteren sahnedir. Güzel Kapı'nın üzerinde, ortada Deesis, kuzeyde dokuz havari ve aziz resmi görülmektedir; güneydekiler tahrip olmuştur. Naosun kuzey duvarında, Tevrat kaynaklı 'Üç İbrani Genci Fırında' ve 'İbrahim'in İshak'ı Kurbanı' sahnelerinin batısındaki sahne tanımlanamamaktadır. Sahnede güreşen veya savaştan iki çıplak figür seçilebilmektedir, ancak konu tespit edilememiştir. Kilisenin önemli mimari özelliklerinden biri, kuzeydeki dehliz ve mekanlardır. Birine apsisin, diğerine naosun kuzey duvarındaki kapılarla ulaşılan bu mekanlar, naostan yalıtılmış olmalarıyla Kappadokia'da benzerine pek rastlanmayan bir durumu ortaya koymaktadır.

Savımız doğrultusunda, Hıdırellez Kilisesi, kaynaklarda geçen ve Osios Ioannis Rossos'un gömüldüğü Aziz Georgios Kilisesi ile aynı kilise ise, bu mekanlar Ioannis'e dua etmeye gelen kişilerin geceledikleri ve/veya Hıristiyan ölü gömme adetlerine yabancı olmayan tavaf mekanları olmalıdır. Kaynaklarda belirtildiği gibi Osios Ioannis Rossos'un hastaları iyileştirme gücü vardır. Anargii olarak da bilinen bu özelliğe sahip kişiler adına yapılan kiliselerde bu türden 'hasta hücreleri' görülebilmektedir. Buna bölgedeki en iyi örnek olabilecek yapılar arasında, tümü de 19. yüzyıla ait Güzelyurt'taki Sıvışlı Kilise, Mustafapaşa'daki Aziz Nikolaos Manastırı, Cemil'deki Kutsal Haç Kilisesi gösterilebilir. Sözlü gelenek, Osios Ioannis Rossos'un röliklerinin altın altına konulduğunu belirtmektedir. Bunun kanıtlanabilmesi için kilisede sondajlar yapılması, günümüzde girilemeyen dehlizlerin temizlenerek araştırılması gerekmektedir. Arşiv kayıtlarında belirtildiğine göre, Osios her Cumartesi, yaşadığı yerden gelerek Aziz Georgios Kilisesinde 'Kutsal Su'dan içmektedir. Bilindiği gibi, Hıristiyanlıkta kiliseler ve özellikle manastırlar Hagiasma (ayazma) adı verilen kaynak sularının çıktığı yerlerin yakın çevresine kurulmuştur. Hıdırellez Kilisesi'nin güneyinde hemen yakındaki bir çeşme bugün hala mevcuttur; olasılıkla bu, kilisenin ayazması olarak kullanılan su kaynağıdır.

Yapının tanımlanması ve tarihlendirilmesine ilişkin önemli bir sorun, sözlü geleneğe göre 18. yüzyılda, 1730 veya 1738'de ölen Osios aradan 3,5-4 yıl geçtikten sonra 1734 veya 1742'de buraya, Aziz Georgios Kilisesi'ne gömülmüş olduğu savıdır. Ancak, gerek duvar resimlerinin üslubu, gerek 1876 tarihini gördüğünü belirten yazarın görüşü, aradaki yaklaşık 100 yıl zaman farkını ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda iki görüş öne sürülebilir: İlki, Ioannis'in gömülmesinden sonra kilise oyularak genişletilmiş, yüz yıl sonra duvar resimleri yapılmıştır, ikinci görüş ise, Hasluck'ın da belirttiği gibi, Ioannis'in sözlü geleneğin belirttiğinin aksine 18. değil 19. yüzyıl ortalarında yaşadığıdır.

Hıdırellez Kilisesi ile ilgili olarak bir toparlama yapmak gerekirse, 19. yüzyılda Kayakapı'da yaşayan Osios Ioannis, ibadet için o dönemdeki adı Aziz Georgios olan bu kiliseye gelmekteydi. Ölümünden sonra, önce şehirdeki Hıristiyan mezarlığına gömülmüş, dört yıl kadar sonra buraya, daha sonra da Aziz Basileios Kilisesi'ne taşınmıştı. Dolayısıyla, günümüzde Hıdırellez adıyla bilinen kilise, Ürgüp'ün tarihinden ayrılmaz bir dini kişilik olan Ioannis ve onun kültü için önemli bir mekandır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde yaşayan gayrimüslim vatandaşlar, 1923 yılındaki Mübadele ile vatanlarını terk ederek Yunanistan'a göçmek zorunda kalmışlardır. Arkalarında bıraktıkları taşınır ve

taşınmaz kültür mirasları günden güne yok olmaktadır. Yıllar boyunca Kappadokia’da, bu konuya ilişkin yaptığımız alan çalışmaları ve bunların sonuçlarını oluşturan yayınlarımıza rağmen bu yok oluş/ ediliş hızla devam etmektedir. Bölgenin en önemli gayrı-müslim yerleşmelerinden biri olan Ürgüp’te anıtsal boyutlu hiçbir dini yapının kalmayışı bunun en önemli göstergelerinden biridir.

Bugüne dek yaptığımız çalışma ve yayınların başka araştırmalara konu olmasını dileriz.

Kaynakça

- Ainsworth, W. F. (1842). *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*. London.
- Altınay, A. R. (1922). Anadolu Şehirleri, Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir. *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 1340, s. 156.
- Anagnostakis, I. ve E. Balta (1994). *La Decouverte De La Cappadoce Au Dix Neuvieme Sivolo*. (Çev. B. Dulibine). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Augustinos, G. (1997). *Küçük Asya Rumları 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*. Dipnot Yayınları.
- Balta, E. (2004). Ürgüp. Athens: Centre for Asia Minor Studies.
- Ballian, A., N. Pantelaki ve I. Petropoulo (1994). *Cappadocia: Travels in the Christian East*. Athens: Adam Editions.
- Bozkurt, G. (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Coşkun, B. (2010). Wall-painting Methods of Byzantine Art: Examples from Cappadocia. *1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, s. 495-504.
- Dvornik, F. (1990). *Konsiller Tarihi: İznik'ten II. Vatikan'a* (çev. M. Aydın). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ercan, Y. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Hamilton, W.J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontos and Armenia, II*. London: J.Murray, Albemarle Street.
- Hasluck, F. W. (1973). *Christianity and Islam under the Sultans*. New York: Octagon Books.
- Hild, F. ve M. Restle (1978). Kappadokia. K.Wessel ve M.Restle (Eds.). *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst*, III, 968-1115.
- Hild, F. ve M. Restle (1981). *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos) Tabula Imperii Byzantini, 2*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- İşçen Y. (2011). Ürgüp: *Düşler Ülkesinde Bir Kültür Yolculuğu*. Ankara: Ürgüp Tanıtma Vakfı Kültür Yayınları.
- Jerphanion, G. De (1925-1942). *Une Nouvelle Province de l'Art Byzantine Les Eglises Rupestre de Cappadoce, I-VII*. Paris.
- Karatay, M. (2007). *Seyahatnamelerde Nevşehir*. Nevşehir Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kazhdan, A. (1991). Saint. A. Kazhdan ve A. M. Talbot (Eds.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford University Press, s.1828-1829.
- Levidis, A. M. (1899). *Ai en monolithois monai tes Kappadokkias kai Lykaonias*. Constantinople.
- Lucas, P. (1714). *Voyage du Sieur Paul Lucas, fait par orde du Roy dans li Grece, l'Asie Minaure, la Macedoine et l'Afrique I-II*. Amsterdam.
- Moltke, H. von (1969). *Türkiye Mektupları*. (Çev. H. Örs). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Oberhummer, R. ve H. Zimmerer (1899). *Durch Syrien und Kleinasien II-III, Reiseschilderungen und Studien*. Berlin.
- Ötügen, S.Y. (1987). *Göreme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., Tanıtma Eserleri Dizisi.
- Ötügen, S.Y. (1990). *Ihlara Vadisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Tanıtma Eserleri Dizisi.

- Öztürk, F. G. (2010). *A Comparative Architectural Investigation of the Middle Byzantine Courtyard Complexes in Açıksaray–Cappadocia: Questions of Monastic and Secular Settlement*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi..
- Pekak, M. S. (1993). Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans / Post-Bizans Dönemi Eserleri 1. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), s. 123-160.
- Pekak, M. S. (1994). Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans /Post Bizans Dönemi Eserleri 2. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 177-216.
- Pekak, M. S. (1998). 18.-19. Yüzyıllarda Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimlerin İmar Faaliyetleri ve Foça'daki Post-Bizans Kiliseleri. *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, s. 75 –90.
- Pekak, M. S. (1999). Selçuk ve Çevresinde Osmanlı İdaresindeki Gayrimüslim Tebaanın İmar Faaliyetleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2, s. 125-155 (Suavi Aydın ile birlikte).
- Pekak, M. S. (2002). Aksaray Çevresi Araştırmaları. Ortaçağ'da Anadolu. *Prof.Dr. Aynur Durukan'a Armağan*, s. 383-396. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Pekak, M. S. (2002). The Mission of Protecting Culutral Legacy is first ours then the world's. İnanç Turizmi Günleri Bildirileri. Kuşadası.
- Pekak, M. S. (2005). Kapadokya'da Osmanlı Dönemi Kilisleri. (Ed. M. Pekin). *Yeniden Kurulan Yaşamlar:1923 Türk-Yunan Zorunlu Nufusu Mübadelesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 245-276.
- Pekak, M. S. (2008). Mustafapaşa (Sinasos) ve Aziz Nikolaos Manastırı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (1), s.199-217.
- Pekak, M. S. (2009). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrı Müslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafapaşa (Sinasos). *Bilgi*, 51, s. 203-236.
- Pekak, M. S. (2009). Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri: Örnekler, Sorunlar, Öneriler. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 26 (2), s. 249-277.
- Pekak, M. S. (2009). Mustafapaşa (Sinasos), Konstantin ve Helena Kilisesi, Kilise I, Kilise II, Kilise III, Kilise IV. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), s. 163-186.
- Pekak, M. S. (2009). Nevşehir'de Osmanlı Döneminde İnşaa Edilen bir Kilise. (Ed. A. O. Alp). *Ebru Parman'a Armağan*, s. 335-341.
- Pekak, M. S. (2010). Ürgüp, Yeşilöz, (Tağar) Kilisesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), s. 203-218.
- Pekak, M. S. (2010). Kasaba, Kilise, Ressam. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 133, s. 77-10.
- Pekin, F. (2014). *Kapadokya, Kayalardaki Şiirsellik: Gezi Rehberi*. İstanbul: İletişim.
- Pekin, M. ve Ç. Turan (2002). *Mücadele Bibliyografyası, Lozan Nüfus Mübadelesi ile İlgili Yayınlar ve Yayınlanmamış Çalışmalar*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.
- Restle, M. (1967). *Die Byzantinische Wandmalerei in Kleinasien I-II-III*. Recklinghausen: Verlag Aurel Bongers.
- Restle, M. (2007). Byzantinische Wandmalereitechniken über den augenblicklichen Forschungsstand. *Anadolu ve Çevresinde ORTAÇAĞ*, s. 89-114.
- Rodley, L. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*. Cambridge.
- Rott, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmaler aus Pisidien, Pamhylien, Kappadokien*, Leipzig.
- Sözen, M. (Ed.)(1988). *Kapadokya*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı Yayınları.
- Strabon (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası: XII-XIII-XIV*. (Çev. Prof. Dr. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, I-III*. (Çev. A. Suat). Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Thierry, N. (2002). *La Cappadoce De L'Antiquite au Moyen Age*. Belgium: Turnhout.
- Yenişehirlioğlu, F., Pekak, M.S., Cengizkan, A. (2004). Türkiye ve Yunanistan'da Lozan Mübadelesinin Mimari Mirası", *Mimarlar Derneği Dönem Etkinlikleri*, 231-253

Kappadokia ve Ürgüp Konusunda Genel Kaynakça

- Aksoy, N. (1988) Ürgüp'te Kentsel Dokunun Gelişimi, Korunması. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Basımevi.
- Akşit, İ. (1988). *Kappadokien* (Çev. U. Türel). İstanbul: Akşit Kültür ve Turizm Yayınları.
- Aktepe, M. M. (1960). *Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya Aid İki Vakfiye*. İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi.
- Aktuğ, İ. (1992). *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Tanıtma Eserleri 147.
- Aldan, M. (1988). Nevşehir. *Türk Dili*, c.56/440, s. 110-116.
- Anadol, K. (1970). *Nevşehir'de Damat İbrahim Paşa Külliyesi*. İstanbul: Yapı Merkezi.
- Avanoslu, Ş (1997). *Nevşehir ve Yöresi Ziyaret Yerleri*. Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi.
- Balta, E. (1987). *Karamanlidika Additions: Bibliographie Analytique*. Athens: Centre d'études d'Asie Mineure.
- Bell, G.L. (1906). Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia. *Revue Archeologique*, 8, 225-252.
- Benlisoy, S. (2003). Areti Maarifperveren Cemiyeti. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 233.
- Bilge, A. (1966). *Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*. Konya: Nazımbey Basımevi.
- Birand, M. A. (1992). *Nevşehir:Kappadokya*. İstanbul: And Kartpostal ve Yayınları.
- Boz, M. (1984). *Kappadokya*. İstanbul: Dönmez Ofset.
- Cahen, C. (1985). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (Çev. Y. Moran). İstanbul: E Yaymevi.
- Calder, W. M. ve G. E. Bean (1958). *A Classical Map of Asia Minor*.
- Cantay, G. (1999). Türkiye İpek Yolu Üzerindeki Kuruluşlar. *Uluslar arası Üçüncü Türk Kültür Kongresi Bildirileri*, 1, 203-214.
- Çavuşoğlu, S. (1969). Ürgüp Kazasının Beşeri ve İktisadi Etüdü. İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi.
- Çetintürk, E. N. (1986). *Aksaray (Niğde) ve Çevresindeki Türk Eserleri*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Epstein, A. W. (1975). The Iconoclast Churches of Cappadocia. A. Bryer ve J. Herin (Ed.). *Iconoclasm* (s. 103-111). University of Birmingham.
- Eraşar, O. (1996). *Kappadokya'da Yerleşim Alanları ve Sorunları: Settlement Areas and Their Problems in Cappadocia*. Nevşehir: Kappadokya Vakfı.
- Göksel, H. (1995). Ürgüp İlçesinde Dini Eğitim ve Dini Yaşayış. Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi.
- Gökten, V. (1943). Ürgüp'ün Coğrafyası ve Tarihi Durumu. *Erciyes*, 21, 632-636.
- Gündüz, H. (1988). *Nevşehir Tarihi*. Erciyes üniversitesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi.
- Hild, F. (1977). *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaft, Philosophische, Historische Kl., Denkschriften.
- Janin, R. (1975). *Les Eglises et les Monasteres des Grands Centres Byzantins*. Paris.
- Karpat, K. (1975). The Background of Ottoman Concept of City and Urbanity. *Structure Sociale et developement culturel de villes Sud-Est Europeennes et Adriatiques aux XVII-XVIII siecles*. Bükreş.
- Kaya, M. (1993). Eski Ürgüp Evlerinde Duvar Resimleri. *Kültür ve Sanat* 17, 48-50.
- Kaya, M. (1994). *Geçmişten Günümüze Ürgüp*. Ankara: Günorta Yayınları.
- Kinneir, J. M. (1813). *A Geographical Memoir of The Persian Empire*. London.
- Kinneir, J. M. (1818). *Journay Through Asia Minor, Armenia and Koordistan*. London: J.Murray, Albemarle Street.
- Levy, C. J. (1991). *Les Eglises Byzantines de Cappadoce*. Paris.
- Kirsten, E. (1960). Kappadokia'da IV.yy.'da Yerli Kültürün Sosyal Bünyesi. *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara:TTK, s. 60-61.
- Koç, B. (1985). *Ürgüp ve Çevresinde Halk İnançları ve Adak Yerleri*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi.

- Kostof, S. (1972). *Caves of God. The Monastic Environment of Byzantine Cappadocia*. Cambridge.
- Kuran, E. (1997). *18. ve 19. Yüzyıllarda Nevşehir*. İstanbul.
- Küçük, M. A. (1984). *Nevşehir 'de Halk İnançları ve Uygulamaları*. Atatürk Üniversitesi, yayımlanmamış Lisans Tezi.
- Lafontaine, J. (1959). Note sur un Voyage en Cappadoce. *Byzantion*, 29, 465-477.
- Laroche, J. (1974). *La Cappadoce Rupestres Göreme, Ürgüp, Soğanlı, İhlara*. Ankara: Ajans Türk.
- McCarthy, J. (1983). *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*. New-York.
- Ostrogorsky, G. (1963). *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev. F.İşiltan). Ankara: TTK Basımevi.
- Ötüken, S. Y. (1984). Kappadokia Bölgesi Çalışmaları. *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Pekak, M. S. (2001). Aksaray Çevresi Osmanlı Dönemi Hıristiyan Kiliseleri. *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri, I*, s. 61-74.
- Polat, M. (1975). *Nevşehir 'in Kurulması ve Konar-Göçerlerin Nevşehir 'e İskanı Hakkında Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi, Lisans Tezi.
- Ramsay, W. (1960). *Anadolu 'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev.M. Pektaş). İstanbul: MEB Basımevi.
- Ramsay, W. (1915-16). The Intermixture of Races in Asia Minor; Some of Its Causes and Effects. *Proceedings of the Britisch Academy*, 7, s. 359-422.
- Ramsay, W.M. ve G. L. Bell (1909). *The Thousand and One Churches*. London: Hodder and Stoughton.
- Sarıyıldız, A. (1979). *Nevşehir ve Çevresinde Halk İnançları*. Ankara Üniversitesi, Lisans Tezi.
- Seferis, Y. (1997). *Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün*. Yapı Kredi Yayınları.
- Sheperd, S. R. (1986). *Sinassos in Cappadocia*. Atina.
- Topal, Ö. (1995). *Formation and Deterioration of Fairy Chimneys of the Kavak Tuff in Ürgüp-Göreme area (Nevşehir-Turkey)*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Doktora Tezi.
- Umar, B. (1993). *Türkiye 'de Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Vryonis, S. Jr. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Berkeley. 1971.
- Yalkın, N. (1938). *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 'nın Biyografisi ve Reformları*. İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi.